

**ISSN 2307–7778**

Періодичне видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ**  
**Тернопільського національного**  
**педагогічного університету**  
**імені Володимира Гнатюка**

Серія:

**ІСТОРІЯ**

Випуск 2  
Частина 2

ТЕРНОПІЛЬ  
2017

**УДК 93**  
**ББК 63**  
**Н 34**

**Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.** Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 2. Ч. 2. 162 с.

Друкується згідно з рішенням Вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 24 жовтня 2017 р. (протокол № 3).

## Головний редактор

*Іван Зуляк*

- доктор історичних наук, професор

## Редакційна колегія:

*Микола Алексієвець*

- доктор історичних наук, професор

*Леся Алексієвець*

- доктор історичних наук, професор

*Микола Бармак*

- доктор історичних наук, професор

*Лев Баженов*

- доктор історичних наук, професор

*Елла Бистрицька*

- доктор історичних наук, професор

*Владзімеж Бонусяк*

- доктор історичних наук, професор (Польща)

*Петро Брицький*

- доктор історичних наук, професор

*Вацлав Вежбенець*

- доктор історичних наук, професор (Польща)

*Олександр Добржанський*

- доктор історичних наук, професор

*Степан Качараба*

- доктор історичних наук, професор

*Андрій Кліш*

- кандидат історичних наук, доцент  
(заступник головного редактора)

*Павло Коріненко*

- доктор історичних наук, професор

*Микола Литвин*

- доктор історичних наук, професор

*Карел Марек*

- доктор історичних наук, професор (Чехія)

*Микола Москалюк*

- доктор історичних наук, професор

*Ігор Пилипів*

- доктор історичних наук, професор

*Олексій Сухий*

- доктор історичних наук, професор

*Сильвестр Чопик*

- доктор історичних наук, професор (Польща)

## Рецензенти:

*Ігор Пилипів*

- доктор історичних наук, професор

*Галина Стародубець*

- доктор історичних наук, професор

*Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 747 від 13.07.2015 р. і включено до Переліку наукових фахових видань України.*

У збірнику наукових праць історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та інших вузів України друкуються матеріали оригінальних досліджень, що охоплюють широке коло проблем історії України, української історичної біографістики, всесвітньої історії, джерелознавства й історіографії, історії культури, а також уміщено методологічні проблеми наукових досліджень, рецензії та огляди.

Для науковців, краєзнавців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів, усіх, хто цікавиться історією України та зарубіжних країн.

Збірник включений до міжнародної наукометричної бази РІНЦ (договір № 106–03/2014 від 3 березня 2014 р.). Видання індексується Google Scholar. Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03. 12. 2012 р. № 1380)

*Редакційна колегія публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди їх авторів.  
 За зміст публікацій, достовірність фактів, цитат тощо відповідальність несуть автори.*

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017

## ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477–25):378»18»

Ольга Тарасенко

### ШТРИХИ ДО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПОРТРЕТУ ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ Св. ВОЛОДИМИРА – В. ЦИХА, О. СТАВРОВСЬКОГО, В. ШУЛЬГИНА

*У статті пошановано яскравих представників школи істориків університету Св. Володимира, професорів кафедри всесвітньої історії В. Циха, О. Ставровського та В. Шульгина. Досліджено їх соціокультурний портрет. Проаналізовано матеріали про їхнє життя, навчальну та наукову діяльність в історіографії з другої третини XIX – початку XXI ст. Доведено, що своєю викладацькою та науковою працею В. Цих, О. Ставровський та В. Шульгин із середини 30-х рр. – до середини 60-х рр. XIX ст. генерували перший і другий періоди творення школи істориків університету Св. Володимира. Відповідно, В. Цих і О. Ставровський із середини 30-х – до кінця 40-х рр. XIX ст. формували перший період, а О. Ставровський та В. Шульгин із кінця 40-х – до середини 60-х рр. XIX ст. формували другий період творення школи істориків університету Св. Володимира. Встановлено, що В. Цих, О. Ставровський та В. Шульгин у своїй навчально-науковій роботі продемонстрували культ знань, високу ерудицію, загальну культуру та бажання творити, що започатковувало традиції школи істориків університету Св. Володимира в цілому. Проаналізована історіографія про професорів В. Циха, О. Ставровського та В. Шульгина дозволяє підкреслити, що вони належать до засновників української історичної освіти та науки. Були видатними особистостями, займають почесне місце серед українських викладачів і вчених Російської імперії другої третини – середини 60-х рр. XIX ст.*

*Ключові слова: соціокультурний портрет, перший і другий періоди формування школи істориків університету Св. Володимира, В. Цих, О. Ставровський, В. Шульгин, середина 30-х – середина 60-х рр. XIX ст., Київ.*

До когорти викладачів і учених, які є фундаторами української історичної освіти і науки і репрезентують школу істориків університету Св. Володимира XIX ст., належать професори кафедри всесвітньої історії В. Цих (1805–1837 рр.), О. Ставровський (1811–1882 рр.) та В. Шульгин (1822–1878 рр.). Вивчення їх соціокультурного портрету дозволить дослідити історію формування та становлення школи істориків університету Св. Володимира у XIX ст., глибше осмислити життя, викладацьку та наукову діяльність зазначених істориків у започаткуванні ними традицій школи істориків, усвідомити спадкоємність її традицій [1].

Актуальність статті полягає у пошануванні викладачів кафедри всесвітньої історії В. Циха, О. Ставровського та В. Шульгина через аналіз досліджень, у яких розглядається їх життя, викладацька і наукова діяльність в історичній літературі другої третини XIX – початку XXI ст. Автор статті досліджує проблему «Школа істориків Університету Св. Володимира XIX ст. в історіографії» [2–3].

Мета статті проаналізувати висвітлення життя, викладацької і наукової діяльності В. Циха, О. Ставровського та В. Шульгина в історіографії другої третини XIX – початку XXI ст. та простежити перший і другий періоди становлення школи істориків університету Св. Володимира XIX ст., який пов'язаний із викладацькою та науковою діяльністю зазначених істориків.

Біля витоків формування школи істориків університету Св. Володимира і її традицій знаходився Володимир Францович Цих (1805–1837 рр.) [4–5], життя, наукова та викладацька діяльність, невелика наукова спадщина якого належать як Харківському університету, так і університету Св. Володимира в Києві [6–7]. Харківський період життя і діяльності історика охоплює дванадцять років (1822–1834 рр.), університету Св. Володимира у Києві він віддав три останні роки свого життя (1834–1837 рр.). В. Цих був причетний до формування як харківської школи істориків, так і школи істориків університету Св. Володимира [8–10], зробив внесок у розвиток освіти і науки на українських землях Російської імперії 30-х рр. XIX століття [11–12], залишив по собі світлу і добру пам'ять.

В. Цих був православним християнином, належав до дворянського стану, народився в Харківській губернії у 1805 р в сім'ї відставного майора Франца Антоновича Циха, першого

капельмейстера військового чоловічого хору, від якого веде свою історію сучасний Кубанський козачий хор. Ф. Цих разом з сім'єю і семирічним сином Володимиром прибув на Кубань 8 березня 1812 р. Відомо, що в 1822 р. В. Цих закінчив Катеринославську гімназію.

У 1822–1825 рр. В. Цих був студентом Харківського університету. У студентські роки він звернув на себе увагу як дослідник античності [13–16]. Після закінчення Харківського університету, зі ступенем кандидата, В. Цих викладав в Інституті шляхетних дівчат у м. Харкові. У 1831 р. запрошений викладати загальну історію у Харківський університет. У 1833 р. у віці 28 років він захистив дисертацію на ступінь магістра словесних наук [17] та отримав звання ад'юнкта кафедри загальної історії Харківського університету [6, с. 724]. Викладав у Харківському університеті упродовж 1831–1834 рр. історію стародавнього світу, середніх віків і нову історію (до середини XVIII ст.).

Як перспективного педагога і вченого, його у квітні 1834 р. перевели до Києва, на кафедру загальної історії університету Св. Володимира. На урочистостях, присвячених відкриттю університету, 15 липня 1834 р. В. Цих виступив з блискучою промовою про важливу й визначальну місію університетів у державному і культурному житті країни та про особливу моральну користь історичної науки, а також про користь наук у цілому для процвітання держави [18]. У травні 1835 р. В. Цих затверджений ординарним професором кафедри загальної та російської історії і деканом першого історико-філологічного відділення філософського факультету університету Св. Володимира [6, с. 725].

Грунтовне знання предмету, надзвичайна пам'ять, талант лектора дозволили сучасникам вважати В. Циха викладачем європейського рівня. 11 грудня 1835 р. Його призначено проректором і виконувачем обов'язків ректора після вибуття у відставку першого ректора університету Св. Володимира Михайла Олександровича Максимовича. 15 грудня 1836 р. указом імператора затверджено на посаді ректора університету Св. Володимира [19, с. 60–61]. В. Цих брав активну участь в організації будівництва головного «червоного корпусу» університету Св. Володимира. За час його ректорства відкрито юридичний факультет [19, с. 60–61].

На жаль, повністю реалізувати неабиякі адміністративні здібності В. Циху завадила передчасна смерть від сухот. Помер він 19 квітня (1 травня) 1837 р. у Києві на 32-му році життя і похований на цвинтарі Аскольдової могили [19, с. 60–61]. У прощальній промові професор А. Новицький згадав про прекрасну пам'ять В. Циха, яка допомагала вченому яскраво відтворювати «живые страницы всемирной истории с ее бесчисленными подробностями событий вековых и мощное воображение, которое эти «многочисленные подробности делало приятными и интересными для слушателей» [20, с. 16–22].

У Харківському університеті та в університеті Св. Володимира В. Цих читав лекції з давньої, середньовічної і нової історії (до середини XVIII ст.). Учений залишив невелику наукову спадщину. Це вже згадані магістерська дисертація та урочиста промова під час відкриття університету Св. Володимира, декілька статей. Студентські записи лекцій В. Циха, які він читав у Харкові, в 1910 р. вивчав і проаналізував професор кафедри всесвітньої історії Харківського університету Владислав Бузескул [21, с. 188–190; 22].

В. Шульгин, який викладав на кафедрі всесвітньої історії університету Св. Володимира трохи пізніше, у праці «История Университета Св. Владимира» відзначав, що В. Цих був окрасою університету [11, с. 70], у викладанні надавав перевагу німецьким підручникам перед французькими за системність, значний фактаж, багатство джерел [11, с. 70]. Як відзначав В. Шульгин, історичний світогляд В. Циха сформувався на основі релігійного виховання, впливу ідеалістичної німецької філософії історії, романтичного напрямку європейської історіографії, вчений дотримувався морально-етичної концепції історичного процесу, в основу якого покладено принцип «морального розвитку рода человеческого, как индивидуально, так я за народами» [11, с. 124–125].

В. Цих простежував історичний процес «как единый поток, как органическое сочетание единичного и всеобщего: единичное – это действия человека на гражданской, умственной и моральной ниве его бытия, всеобщее – это человечество в целом» [11, с. 70]. Учений розглядав історичний розвиток як «отдельные элементы человечества – гражданство, религию, образование, науку, которым были подчинены быт военный, торговля, промышленность, быт общественный». Він виділяв «историю событий как всемирную историю, которая описывает события всего человечества», так і «внутреннюю историю, которая является политической историей» [18, с. 94]. Від всесвітньої історії він відділяв «историю событий как всемирную историю, которая описывает события всего человечества», а також «внутреннюю историю, которая является политической историей» [18, с. 94]. Від всесвітньої історії він відокремлював «дипломатическую историю, предмет которой составляют такие события, которые не отдельно происходят в каком-либо государстве» [11, с. 125–26].

В. Цих вважав, що «историческое развитие отдельных лиц, наций, народов, государств и человечества в целом осуществляется путем прогресса, как нравственного самосовершенствования» [18, с. 88]. Історик визначав роль особистості в історії та її участь в поширенні серед народу ідей гуманізму, справедливості, загальнолюдської моралі: «Предрассудки, которые искажают человеческий род, грубое невежество, которые в течение многих веков подавляли народы, низкие страсти эгоизма, унижающие человеческие общества, исчезают, смягчаются по мере распространения гуманизма, справедливости, общечеловеческой морали» [18, с. 89]. «Залогом прогресса народа является его моральное состояние – наличие у него черт благородства, патриотизма, жертвенности, чести, религиозности, падение же морали народа является предпосылкой его регресса», – зазначав учений [18, с. 89].

На думку В. Циха, моральне вдосконалення людини і людства в цілому є кінцевою метою прогресу. Вчений стверджував: «История изображает судьбу царств и народов, следует за постепенным развитием и успехами разума человеческого, и указывает на те события, в которых действия нравственных сил человека воспроизводятся в высшей степени» [18, с. 94–95]. Він підкреслював дидактичну функцію історії: дослідники минулого мали б особливу увагу звертати на висвітлення тих періодів, які демонструють високий моральний дух людства, тому, що саме на цьому виховуються громадяни суспільства: «История имеет особое место в воспитании государственных деятелей, поскольку она позволяет понять причины возвышения и падения государств, проникнуть в тонкости политики, указывает на положительный и отрицательный опыт различных форм правления, на последствия тех или иных событий» [18, с. 94–95].

Заслугує на увагу оригінальна періодизація всесвітньої історії, запропонована В. Цихом, який виступав проти традиційного поділу всесвітньої історії на давню, середньовічну, нову. Він запропонував цивілізаційний географічний розподіл: історія азійського або східного людства; історія народів еллінських та італійських; історія народів середньої і північної Європи [11, с. 126–127]. На жаль, науково обґрунтувати такий підхід учений не встиг через дочасну смерть.

У морально-етичній концепції В. Циха прогрес означав моральне самовдосконалення на основі загальнолюдських цінностей [18, с. 88]. Позаяк дослідження історії мало б ґрунтуватися на історичних фактах, В. Цих вважав, що «историк должен проникнуться духом времени и сосредоточиться на изучении фактов, поскольку одни только факты, одна предметность дает жизнь описанию, историк должен выяснять взаимосвязь и причины исторических событий» [18, с. 88].

Студенти, яких навчав В. Цих підкреслювали, що його викладання допомогло їм зрозуміти справжнє наукове значення історії: «С ясностью и отчетливостью, хотя ярко и сжато, преподавал он фактическую часть истории, но в то же время со всей полнотой и обстоятельностью следил за развитием внутренней жизни народов, их общественного быта и цивилизации. [...] Одаренный профессор, захватывая слушателей своими лекциями, знакомил нас с трудами и исследованиями современных писателей Геерена, Гердера, Нибура, Тьери, Гизо и других» [23, с. 101–102]. Слухачі згадували, що у своїх лекціях він не тільки розповідав факти в хронологічній послідовності, а й намагався з'ясувати їх причини [21, с. 190].

Студенти характеризували його як «человека вполне современного и ученого. Историк сердечно любил молодь, яка віддячувала йому тим же» [22, с. 2]. «Цых был идолом студентов», а «уважение к нему [...] было близко к страху, потому что он подавлял слушателей своей ученостью и громадностью своего преподавания», – відзначали його студенти [22, с. 3].

Аналіз творчості В. Циха як історика-медієвіста, проведений С. Лиманом, свідчить про те, що він належав до найбільш професійних істориків 1830-х рр. [24] Основою його історіософських поглядів був романтизм з деякими запозиченнями із гегелівської філософії. Для розуміння значення науково-педагогічної діяльності В. Циха варто враховувати, що медієвістика в університетах Російської імперії на той час ще остаточно не виділилася як галузь історичної науки, а її представники вирізнялися вкрай низькою науковою продуктивністю. Його науково-педагогічна діяльність проходила у період популяризації досягнень, накопичених медієвістикою Західної Європи, завдання її популяризації В. Цих виконував цілком [24].

В. Цих застосував елементи історіографічного аналізу до вирішення проблем теорії і методики викладання історичної науки, спробував дати визначення історії, окреслив основні напрямки, що існували в історичній науці впродовж усього її існування, підняв питання про історичне мислення стародавніх народів й осмислив взаємозв'язок рівня розвитку науки і рівня її викладання. І хоча тема магістерської дисертації В. Циха не була історіографічною, проте завдяки використаним методам вирішення теоретичних питань вона стала однією із яскравих сторінок становлення історіографії в Російській імперії в першій третині XIX ст. [25, с. 280]. Прагнення В. Циха стати самостійним ученим і викладачем змусило його пильно стежити за розвитком історичної літератури, а звернення до творчості істориків склало основу його широкої історичної ерудиції.

Розуміння важливості змін в історичній науці його часу змусило вченого звернутися до питань історіографії в своїй науковій діяльності і внести елементи історіографічних знань у свої лекційні курси [25, с. 281–282].

Проаналізувавши, педагогічну, наукову та адміністративну діяльність В. Циха в історіографії другої третини XIX – початку XXI ст., стверджувати, що він займає поважне і почесне місце серед учених і викладачів України першої третини XIX ст. Стрімкий злет його викладацької та адміністративної кар'єри від ад'юнкта кафедри загальної історії Харківського університету в 1833 р. – до ординарного професора в 1835 р. і ректора університету Св. Володимира у 1836 р. переконують, що він був видатною особистістю.

Після передчасної смерті В. Циха його місце на кафедрі всесвітньої історії університету Св. Володимира зайняв Олексій Іванович Ставровський. Життя, діяльність, побіжну оцінку наукової творчості якого окреслив у 1884 р. у біографічній статті Ф. Фортинський [26], стислі довідки про життя й діяльність історика надруковані у 1900 р. [27] та 1909 р. [28] Про О. Ставровського у своїх споминах у XIX ст. згадували М. Костомаров [29], В. Авсеєнко [30]. Спогади М. Костомарова із його автобіографії, де він пригадує викладачів університету Св. Володимира й атмосферу закладу та дає характеристику тодішньому студентству проаналізувала автор цієї статті [31]. Вона ж дослідила спогади В. Авсеєнка про істориків університету Св. Володимира та його студентство [32].

Вивчаючи становлення та розвиток історичної освіти і науки в університеті Св. Володимира та становлення школи істориків цього вузу автор статті у 1995 р. [1] та у 2010 р. побіжно розглянула науково-викладацьку діяльність О. Ставровського [3]. У 2007 р. аналізувала діяльність історика як завідувача Музею старожитностей університету Св. Володимира [33]. Про київського медієвіста у своїх працях писав С. Лиман у 2009 р. [34], який у 2011 р. розглянув вивчення історії середніх віків і її викладання у навчальних курсах О. Ставровським [35], детально проаналізував його магістерську дисертацію [36] та у 2013 р. розглянув історію «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О. Ставровський проти В. Авсеєнка [37]. Дослідник підкреслив, що під впливом критичних зауважень мемуарів М. Костомарова та В. Авсеєнка про рівень загальної науково-педагогічної підготовки О. Ставровського в радянські роки сформувалася наукова інерція, яка зумовила дуже короткі й зневажливі згадування про нього, що присутні у праці В. Бузескула «Загальна історія та її представники в Росії в XIX і на початку XX ст.» [38], у монографії Р. Еймонтової «Російські університети на межі двох епох» [39], у «Очерках истории исторической науки в СССР» [40], у яких не оцінено наукову працю О. Ставровського.

О. Ставровський народився у 1811 р. в сім'ї священика в Новгородській губернії, початкову освіту отримав у Новгородській духовній семінарії, вищу – у Головному педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі, який закінчив у 1836 р. і призначений в університет Св. Володимира виконувачем обов'язки ад'юнкта кафедри всесвітньої й російської історій і статистики [26, с. 619; 30].

Під час навчання у Головному педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі О. Ставровський слухав лекції Фрідріха Лоренца (1803–1861 рр.), німецького та російського історика, член-кореспондента Санкт-Петербурзької академії наук, який уклав «Руководство ко всеобщей истории» (СПб., 1841 р.), яке неодноразово перевидавалося, написав «Историю новейшего времени: от Венского конгресса до Парижского мира (1815–1856)» (СПб., 1869 р.) [41].

Як відомо, політичне рішення російського уряду заснувати університет західного типу в Києві нагально постало у 30-ті рр. XIX ст., після придушення польського повстання, коли політика російського самодержавства щодо Правобережної України різко змінилася, а саме відкриття Київського імператорського університету Св. Володимира підготовлене усім ходом економічного, політичного, культурного розвитку Правобережної України [3, с. 7]. За тимчасовим статутом 1833 р., спеціально розробленим для Київського імператорського університету Св. Володимира, історико-філологічне відділення мало п'ять кафедр: філософії, грецької словесності і старожитностей, римської словесності і старожитностей, російської словесності і старожитностей, всесвітньої й російської історій і статистики. У складі та розподілі наук саме на цьому відділенні персональний статут значно поступався статуту російських університетів 1804 р., за яким для всесвітньої й російської історій надано дві окремі кафедри. Об'єднання їх на одній кафедрі можна пояснити обережністю уряду щодо впровадження вивчення російської історії як вітчизняної у краї, який ще зовсім недавно офіційно визнавався польським та недостатньою кількістю кваліфікованих викладачів на той час [3, с. 11]. Персональний тимчасовий статут для університету Св. Володимира, затверджений 25 грудня 1833 р., став ознакою впровадження російської освіти на Правобережній Україні, символом оновлення російської освіти в Російській імперії [3, с. 8].

У 1837 р., після передчасної смерті професора В. Циха, О. Ставровський почав викладати в університеті Св. Володимира всесвітню історію та грецьку мову. У 1842 р., після захисту

магістерської дисертації на тему «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [36], отримав ступінь магістра історичних наук від університету Св. Володимира та був обраний і затверджений виконувачем обов'язки екстра-ординарного професора і залишався на цій посаді до кінця своєї праці в університеті Св. Володимира у 1866 р., коли він був звільнений у відставку за вислугою 30-ти річного терміну служби зі званням заслуженого екстра-ординарного професора із пенсією у збільшеному розмірі [26, с. 620]. У 40-х роках XIX ст. О. Ставровський збирався друкувати «Общую политическую историю», потім «Нумизматику древней России», якій він одного разу присвятив цілий семестр своїх лекцій [26, с. 622]. Помер О. Ставровський 14 листопада 1882 р. у містечку Остер Чернігівської губернії, де він оселився після виходу у відставку. Після нього залишилися цінні папери із Решетилівського архіву та бібліотека до 1000 назв [26, с. 622].

За словами професора Ф. Фортинського, слухачі лекцій та уроків О. Ставровського відзначали, що вони вирізнялися цікавим викладом. О. Ставровський читав усі частини всесвітньої історії, розпочинаючи з історії стародавнього Китаю, якій він іноді присвячував цілий семестр і завершував історією французької революції [26, с. 620]. Викладаючи російську історію, О. Ставровський дотримувався ідей свого учителя М. Устрялова (1805–1870 рр.), російського історика, археографа, педагога, професора російської історії Санкт-Петербурзького університету, ординарного академіка (1844 р.) Санкт-Петербурзької академії наук, завідувача кафедри у Головному педагогічному інституті, декана історико-філологічного факультету Санкт-Петербурзького університету у 1839–1855 рр., автора гімназійних підручників історії [26, с. 620].

Як відомо, М. Устрялов став провідником консервативної ідеології – триади «офіційної народності»: «православ'я-самодержавство-народність» в Російській імперії. Упродовж 1837–1841 рр. М. Устрялов надрукував курс лекцій «Русская история» (у п'яти томах) як навчальний посібник для студентів. У 1847 р. учений випустив до нього доповнення «Историческое обозрение царствования императора Николая I». Рукопис підручника проглядався і правився особисто імператором Миколою I. Крім підручника для студентів, М. Устряловим написані та надруковані один підручник для гімназій і один для реальних училищ. Навчальні підручники М. Устрялова були офіційними і єдиними підручниками з історії, за якими здійснювалося навчання до початку 1860-х рр. Це були перші професійні праці, які репрезентували російському суспільству цілісний й послідовний виклад історичного минулого країни від найдавніших часів – до середини XIX ст. Основою методики М. Устрялова було опрацювання першоджерел. У своїх працях він проводив теоретичну і фактографічну розробку концепції російської історії, узгоджену із державною ідеологією «офіційної народності», сформульованою міністром народної освіти С. Уваровим, яка стала основою політики у сфері освіти, літератури і гуманітарних наук Російської імперії того часу, а завдяки титулу придворного історіографа, працям М. Устрялова надавалося державне значення. Серед російських істориків М. Устрялов займав особливе місце. Домагаючись публікацій своїх підручників і наукових робіт М. Устрялов часто «переходив дорогу» таким відомим вченим, як М. Погодін, С. Соловйов, М. Костомаров [42].

У 1838–1854 рр. О. Ставровський завідував Музеєм старожитностей університету Св. Володимира [33]. Він поповнив його 898 археологічними знахідками, які мали наукову цінність, у 1839 р. започаткував археологічну бібліотеку, яка стала добре знаною серед тих, хто займався археологічними розкопками у подальшому. За дорученням Тимчасової комісії для розгляду стародавніх актів, створеної у 1843 р. з метою об'єднань археологічних та археографічних завдань в одній установі та поширення пошукових робіт на територію України, О. Ставровський здійснював археологічні та археографічні розвідки, розробив план археологічного дослідження Києва та Київської губернії, спільно із професором М. Іванишевим склав проект опису монументальних стародавніх пам'яток України [33, с. 79-80]. Він брав участь в описі архіву князя Г. Потьомкіна та бібліотеки Києво-Печерської Лаври [26, с. 620]. На жаль, результати археологічних досліджень О. Ставровського залишилися невідомими для широкого загалу, оскільки звіти про них, які були надані київському генерал-губернатору, не були надруковані; лише зроблені ним вилучення із архіву князя Г. Потьомкіна були частково надруковані в «Русском архиве» у 1864 і 1865 рр. [26, с. 622]. О. Ставровського обрано до складу наукових товариств: у 1843 р. він став членом Копенгагенського королівського товариства північних антикварів, у 1852 р. – членом Російського імператорського географічного товариства [26, с. 620].

В університеті Св. Володимира О. Ставровський упродовж 1836–1866 рр. викладав всесвітню історію, російську історію, статистику, грецьку мову. Він також викладав історію в Київському інституті шляхетних дівчат у 1840–1852 рр. та у Київському кадетському корпусі у 1852–1857 рр. Саме за викладання історії в Київському кадетському корпусі О. Ставровський отримав ордени Св. Станіслава II-го та III-го ступенів та монарше благовоління у якості подяки від імператора [44, с. 620].

Головною і майже єдиною працею О. Ставровського залишається його магістерська дисертація «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [36], у якій автор виступив проти зайвого осуду та вихвалання епохи середньовіччя, які панували у XVIII і на початку XIX ст. [26, с. 621]. У біографічній замітці професор Ф. Фортинський подав побіжну оцінку праці О. Ставровського [26, с. 619–622]. Зокрема, він відзначав, що «в средних веках он видит «цепь, связующую все историческое время в один целый организм, в них скрывается начало наших предков и государств, начало государственных новейших устройств, основание организации церкви, как тела государственного, зародыш искусств и наук в духе новейших времен» [26, с. 621]. Ф. Фортинський зауважував, що «разъяснению более или менее обстоятельному постепенного развития всех этих начал и зародышей в течение средних веков и посвящена главная часть исследования Ставровского; при этом он обнаруживает достаточное для своего времени знакомство с историческою литературою Германии и Франции; с английскими историками он знаком только по переводам» [26, с. 622].

На початку XXI ст. С. Лиман проаналізував наукову спадщину та викладацьку діяльність О. Ставровського як історика-медієвіста, що дозволило з'ясувати особливості розвитку раннього етапу медієвістики в університеті Св. Володимира та на українських землях Російської імперії [35]. Також дослідник розглянув зазначені аспекти у своїй монографії [34, с. 180, 184–185]. Саме ім'я професора кафедри всесвітньої історії О. Ставровського пов'язане із зародженням медієвістики в університеті Св. Володимира, адже впродовж тридцяти років він читав курси лекцій, присвячених середньовіччю та присвятив його вивченню свою магістерську дисертацію «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [36].

В історичній літературі склався досить суперечливий образ особистості історика та його науково-педагогічної діяльності під впливом критичних зауважень про рівень його загальної науково-педагогічної підготовки у спогадах М. Костомарова та В. Авсеєнка. Вважаємо доречним навести їхні думки. Так, М. Костомаров в автобіографії [29] пригадував той час, коли він працював в університеті Св. Володимира упродовж серпня 1846 р. – березня 1847 р., під час київського періоду (1844–1847 рр.) його життя, згадував викладачів, студентів, передавав характеристику атмосфери університету в цілому [31, с. 99].

Згадував М. Костомаров і О. Ставровського: «Профессор всеобщей истории Ставровский был человек, обладавший большою памятью, но почти не знакомивший своих слушателей с современными способами обработки истории и критикой источников; в его преподавании, как замечали студенты, слышалось что-то семинарское» [29, с. 477].

Вихованець університету Св. Володимира, кандидат–претендент на кафедру всесвітньої історії у 1863–1864 рр., згодом письменник, критик, публіцист, журналіст В. Авсеєнко у автобіографічних споминах «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863» [30] яскраво реконструює портрети професорів кафедри всесвітньої історії В. Шульгина та О. Ставровського, професора кафедри російської історії П. Павлова та пригадує особливі риси, які визначали університетське життя під час його навчання у 1859–1863 роках [32].

«Людина суха та холодна», – так охарактеризував В. Авсеєнка О. Романович-Славатинський (1832–1910 рр.) [43, с. 580–583] – доктор державного права, ординарний професор кафедри державного права університету Св. Володимира, який навчався на юридичному факультеті у 1850–1855 рр., відзначаючи, що В. Авсеєнко не користувався симпатією на факультеті [44, с. 186]. Про професора кафедри всесвітньої історії О. Ставровського В. Авсеєнко згадував: «Кафедру всеобщей истории разделял с Шульгиным профессор Алексей Иванович Ставровский. Это был совершенный антипод Виталия Яковлевича, и, как следует антиподу, очень его недолюбливал. Семинарист и потом воспитанник бывшего Главного педагогического института, он получил степень магистра всеобщей истории за диссертацию под заглавием: «О значении средних веков в рассуждении к новейшему времени». Говорят, покойный Грановский, когда хотел потешить своих друзей, извлекал из особого ящика эту удивительнейшую книжицу и прочитывал из нее избранные места. [...] Во все мое студенчество я не более трех раз посетил лекции Ставровского и очень затрудняюсь определить, как и что он читал. [...] не довольствуясь курсом всеобщей истории, Ставровский читал нам еще науку «теорию истории». [...] Я был на первой лекции [...]. От дальнейшего слушания «теории истории» я уклонился. Нужно, впрочем, заметить, что слушателями Ставровского могли быть лишь люди, не только не дорожащие временем, но и обладающие крепкими нервами» [30, с. 720].

Критичні зауваження, висловлені у спогадах М. Костомарова та В. Авсеєнка про О. Ставровського, сформували у майбутньому короткі й негативні згадування про нього істориків. Кафедра всесвітньої історії, професором якої був О. Ставровський у 1836–1866 рр., здійснювала викладання давньої, середньовічної і нової історії. Вузкої спеціалізації у той час не існувало. Один



професор мав викладати всю загальну історію. Зрозуміло, що він не міг на однаковому професійному рівні викладати всю загальну історію.

За словами професора Ф. Фортинського, автора біографічного нарису про О. Ставровського, слухачі його лекцій та уроків відзначали, що вони вирізнялися цікавим викладом [26, с. 620], проте «курс его истории не пользовался популярностью» [26, с. 621]. Чому ж курс лекцій О. Ставровського не користувався популярністю у студентів і ким вони були? С. Лиман слушно виокремив питання впливу польського чинника в університеті Св. Володимира на сприйняття лекцій вірнопідданих викладачів російського імператорського університету студентами-поляками [35, с. 3 1–33]. Варто згадати, що польське питання у Києві до середини 1860-х рр. було досить напруженим, а у період викладацької діяльності О. Ставровського у 1836–1866 рр. в університеті Св. Володимира переважали саме студенти-поляки і викладачі-поляки. Професор О. Ставровський, як вірнопідданий Російської імперії, усім своїм єством та діяльністю уособлював лояльність до влади, послідовно підтримував антипольський табір. Зрозуміло, що його лекції не могли користуватися популярністю серед переважно студентів-поляків, хоча, за відгуками його слухачів, вони відзначалися цікавим викладом.

У магістерській дисертації «Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени» [36] О. Ставровський виклав власне розуміння історії середніх віків та її головні елементи. Магістерську дисертацію О. Ставровського детально проаналізував С. Лиман [35], який підкреслив, що професор Московського університету Т. Грановський, російський історик-медієвіст, який заклав основи наукової розробки західноєвропейського середньовіччя в Російській імперії, розпочав викладати історію середніх віків у 1839 р., на два роки пізніше за О. Ставровського, на три роки пізніше за нього у 1845 р., захистив магістерську дисертацію, і що на ці факти варто зважати історіографам при вивченні особистих стосунків двох медієвістів [35, с. 32]. Уважно й прискіпливо вивчаючи монографію О. Ставровського, С. Лиман зазначав, що її текст цілком відповідав її заголовку, а саме питання про значення середніх віків у всесвітній історії було надзвичайно актуальним [34, с. 174].

За висновками С. Лимана, магістерська дисертація О. Ставровського, незважаючи на компілятивність її певних положень, в цілому відповідала рівню історичної науки 1840-х рр. в Російській імперії, в іншому випадку її захист, як магістерської дисертації, не міг би взагалі відбуватися. Це було перше дисертаційне дослідження в університеті Св. Володимира, повністю присвячене західноєвропейській середньовічній історії [35, с. 35–36]. Її автор навів у монографії коротку історіографію історії середніх віків, погляди відомих сучасних йому вчених, що, за словами знаного медієвіста Ф. Фортинського, у дисертації «обнаруживает достаточное для своего времени знакомство с исторической литературой Германии и Франции» [26, с. 622]. Основна частина монографії була нарисом ключових проблем середньовіччя, підпорядкованих хронології подій тієї доби, тому монографію О. Ставровського можна розглядати як основу загального курсу його лекцій, що дозволяє говорити про навчальні завдання монографії, яка мала 197 сторінок тексту, що значно перевищувало обсяг більше десятка магістерських і докторських дисертацій, виданих в українських землях Російської імперії до початку 1860-х рр., цілком чи частково присвячених історії середніх віків [35, с. 37].

Як підкреслює С. Лиман, деякі положення магістерської дисертації О. Ставровського не втратили своєї актуальності і у наш час. Зокрема, визнання епохи середньовіччя як часу формування сучасних О. Ставровському суспільних структур, критика спроб відобразити середньовіччя епохою повного занепаду науки, прагнення пояснювати процес зміни політичних порядків «переворотом у власності». У деяких випадках О. Ставровський передбачав висновки медієвістів Російської імперії другої половини XIX ст. із питань про сутність феодалізму, передбачливо вказуючи на соціально-економічні аспекти цієї проблеми [35, с. 37].

Поза сумнівом, що О. Ставровський був людиною свого часу, майже вся його науково-педагогічна діяльність проходила у роки царювання Миколи I. Погоджуємося із думкою С. Лимана про те, що він вичерпав свій науковий потенціал раніше своєї відставки, а пристрасть до ігор у карти та захист університетського пансіонерства доповнили його моральний портрет. Він протидіяв у 1842–1848 рр. одержанню докторантури в університеті Св. Володимира С. Гогоцькому, фахівцю із середньовічної філософії, українському філософу, історичному філософу, представнику київської духовно-академічної філософської школи, професору університету Св. Володимира у 1851–1886 рр. Окреслена позиція О. Ставровського вплинула і на те, що не склалася наукова доля В. Авсеєнка у стінах університету Св. Володимира [35, с. 36]. Майже єдина наукова праця О. Ставровського – магістерська дисертація у цілому відповідала рівню історичної науки 1840-х рр. в Російській імперії, була першим дисертаційним дослідженням в університеті Св. Володимира, яке повністю присвячене західноєвропейській середньовічній історії, у праці була дана коротка історіографія історії середніх віків, наведені погляди відомих сучасних йому вчених, що виявляло

його обізнаність із історичною літературою Німеччини та Франції, основна частина монографії була нарисом ключових проблем середньовіччя, який можна розглядати як основу загального курсу лекцій історика, дисертація мала 197 сторінок тексту, що значно перевищувало обсяг магістерських і докторських дисертацій, виданих в українських землях Російської імперії до початку 1860-х р. Деякі положення магістерської дисертації О. Ставровського не втратили своєї актуальності і у наш час, а у деяких випадках учений передбачив висновки медієвістів Російської імперії другої половини XIX ст. Враховуючи окреслене, поділяємо думку С. Лимана про те, що настав час розставити акценти у поверхових оцінках творчості О. Ставровського, які дісталися у спадщину від історіографії XX ст. про «бездарного Ставровського», який мав «мало общего с наукой».

Життя, науково-освітня та громадська діяльність В. Шульгина привертала увагу дослідників упродовж другої половини XIX – початку XXI ст. Біографічний нарис про життя і діяльність В. Шульгина у 1879 р. видав Г. Градовський [45], у 1884 р. – Ф. Фортинський [46, с. 760–777]. Довідку про історика в енциклопедичному словнику у 1904 р. розмістив П. Конський [47]. Цілісну картину конфлікту, який виник при спробі В. Шульгина повернутися до викладання в університет Св. Володимира в умовах дії статуту 1863 р. і отримав назву «справа Шульгина», детально дослідив В. Чесноков [48]. Політику російського уряду щодо історичної науки в університеті Св. Володимира у другій половині XIX ст., зокрема, щодо «справи Шульгина» розкрив В. Мордвинцев [49–50]. Суть «справи Шульгина» у своїх споминах також висвітлили В. Авсеєнко [30; 51–52] та О. Романович-Славатинський [3; 43, 53]. Про В. Шульгина як про провідного професора історії університету Св. Володимира у 1999 р. писала Л. Шевченко [54]. Постать В. Шульгина, як видатного діяча науки і культури Києва, вивчала Л. Федорова [55]. Роботу історика на кафедрі всесвітньої історії побіжно окреслила О. Тарасенко у контексті дослідження становлення та розвитку історичної освіти і науки в університеті Св. Володимира [1; 3], вона ж дослідила згадки про нього у спогадах В. Авсеєнка [30; 51–52] та О. Романович-Славатинського [3; 43; 53]. Останній високо оцінив діяльність вченого по його смерті [53], як і А. Линниченко [56]. На початку XXI ст. життєвий шлях, науково-освітня та громадська діяльність ученого досліджував Р. Левінець [57–62], А. Крижевський розглянув внесок В. Шульгина у розвиток антикознавства в університеті Св. Володимира [63]. У 2010 р. у репринтно перевиданій «Истории Университета Св. Владимира» [64] вміщена ґрунтовна стаття І. Гриценка, В. Короткого та Д. Набільського про В. Шульгина та його працю [65]. Окреслена історіографія дозволяє проаналізувати як висвітлювалася особистість, наукова, освітня, викладацька, просвітницька діяльність В. Шульгина впродовж другої половини XIX – початку XXI ст. та довести, що період праці В. Шульгина на кафедрі всесвітньої історії упродовж 1849–1862 рр. склав другий період у становленні школи істориків університету Св. Володимира.

Віталій Шульгин народився в Калузі 15 квітня 1822 р. в родині чиновника Якова Шульгина. Дитинство провів у Ніжині, де через необережність няньки у ранньому дитячому віці отримав викривлення попереку, через що став горбатим. Фізичний недолік упродовж всього життя мотивував його до великої роботи із самовдосконалення та потужного розвитку розумових здібностей. Товариші називали Віталія «студентом-відлюдником» через його палку пристрасть до знань та занять. Сучасники не лише забували про зовнішній недолік його тіла, але були зачаровані невимовною привабливістю його обличчя, проникливими і розумними очима та надзвичайно доброю посмішкою [46, с. 760–761]. У Києві, куди переїхала родина, Віталій готувався до навчання в гімназії у пансіоні професора філософії Київської духовної академії Карпова, про якого завжди згадував із вдячністю. Із одинадцяти років він навчався на «відмінно» у Першій Київській гімназії, де брав участь у виданні історико-літературного рукописного журналу, який спонукав вихованців гімназії до серйозних занять над розвитком у них літературного стилю і смаку. Віталій закінчив гімназію із срібною медаллю і був один із найкращих її учнів [46, с. 762].

У 1838 р. в шістнадцять років В. Шульгин розпочав навчання на філософському факультеті університету Св. Володимира, який у той час складався із двох відділень: історико-філологічного та фізико-математичного. Перше історико-філологічне відділення філософського факультету мало кафедри філософії, всесвітньої та російської історії і статистики, грецької словесності та старожитностей, римської словесності та старожитностей, російської словесності. Поєднання на одному факультеті різних наук, запозичене у німецьких університетах, було досить невдалим. Воно залишилося лише у назві, кожне відділення мало свого декана й окремі збори, а з 1850 р. виділилося в окремі факультети [3, с. 9].

Студент В. Шульгин навчався серйозно й старанно, відчував схильність до вивчення історії. Однак поглиблене вивчення дисциплін, розробка окремих цікавих історичних тем ускладнювалися тодішньою навчальною програмою, яка передбачала вивчення другорядних, непрофільних предметів, а навчальний розклад студентів був перевантажений. Оскільки студенти мали

прослухати щотижня від 35 – до 40 лекцій. По 6–7 лекцій викладалося щодня. Заняття розпочиналися о 8–9 годині ранку, мали перерву на обід, і, закінчувалися о 19–20 годині вечора. Відвідування занять було обов'язковим, а друкованих чи літографічних курсів на той час просто не існувало. Тому студенти мали самостійно конспектувати та формувати лекційні курси. Вільного часу для додаткового читання, самостійної роботи та відпочинку майже не залишалося. Проте, особлива наполегливість та дивовижна працьовитість і дуже скромне життя дозволяли В. Шульгину опанувати потрібні знання. Феномен В. Шульгина як викладача, вченого, публіциста, витоки його обдарування, ґрунтовні історичні знання, мистецтво викладу історичних фактів, проникнення у їхню внутрішню суть, у внутрішній природній зв'язок, визнавали як його друзі, так і слухачі, які згодом самі стали професорами [46, с. 763].

На формування професійних якостей студента В. Шульгина вирішальний вплив спричинило викладання філософії в університеті Св. Володимира професором Орестом Новицьким (1806–1884 рр.), українським філософом, першим професором філософії, деканом історико-філологічного факультету університету Св. Володимира у 1838–1841 та 1845–1850 рр. Тодішня програма з філософії охоплювала історію давньої та нової філософії, філософію історії, психологію, природне право [66]. О. Новицький був представником київської школи філософського теїзму, письменником, психологом, істориком німецької класичної філософії, головою Київського цензурного комітету, автором підручників та фундаментального твору «Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований» [67]. Він викладав історію філософії, логіку, психологію та основи педагогіки, користувався глибокою повагою і любов'ю студентів завдяки високій культурі, ерудованості, ораторській майстерності. У зв'язку із закриттям університетських кафедр філософії у 1850 р. через обмеження викладання гуманітарних наук і заборону викладання філософії в Російській імперії, філософ залишив посаду та викладацьку діяльність. О. Новицький був одним із найзначніших представників духовно-академічної філософії, належав до тих, хто закладав її традицію критичного осмислення здобутків західноєвропейської, передусім німецької, філософії і включення останньої у вітчизняний історико-культурний контекст [68–71].

Сучасник В. Шульгина, відомий педагог, громадський і культурний діяч, директор гімназій у Немирові, Києві, Білій Церкві, ліцею і гімназії князя Безбородька у Ніжині, організатор недільних шкіл у Києві, приятель Тараса Шевченка, випускник університету Св. Володимира у 1844 р. Михайло Корнійович Чалий (1816–1907 рр.) згадував: «Лекції Ореста Марковича з психології, логіки і стародавньої філософії принесли безсумнівну користь нашому розумовому розвитку. Читання його відзначалися неабиякою ясністю і повністю викладу і містили у собі великий інтерес для слухачів. [...] Прослухавши у нього курс психології і логіки у перші два роки університетського курсу, ми непомітним чином відчували себе здатними розуміти філософські твори і розмірковувати про абстрактні предмети з логічною послідовністю. [...] Багато чого нам з'явилось в іншому світлі і в науці, і в житті» [72, с. 244].

Видатні лекторські здібності, ерудованість, ораторська майстерність О. Новицького та його лекції з історії філософії, логіки, психології, основ педагогіки привертала увагу студентів, колег, гостей університету Св. Володимира. Як відзначав український педагог, історик, громадський і церковний діяч, літератор, журналіст, основоположник української періодики, засновник, видавець і перший редактор журналу «Киевская Старина». Ф. Лебединцев: «Это был лучший и даровитейший профессор того и последующего времени. [...] Широкое разностороннее образование, основательное знание своего предмета, подновляемое неустанною работою философствующего ума и чтением новейших исследований в области философии, стройное сочетание и развитие всех душевных способностей, систематическое развитие мысли и тонкий анализ, ясное представление излагаемого в целом и частях и необычайно ясное и простое изложение – таковы преподавательские таланты, отличавшие О. Новицкого. Прибавьте к этому свободную, плавную и изящную речь, чистую ясную дикцию, мягкий, дышащий спокойствием и добродушием голос, при самой счастливой и представительной наружности, и вы будете иметь наглядное представление о том блестящем лекторе, который очаровывал, увлекал не только своих постоянных слушателей, но всех, кому приходилось быть на его лекциях. Высокий, стройный, красавец и в возрасте более, чем зрелом, с высоким открытым челом, с благородной, исполненной достоинства осанкой и умным, то сосредоточенным, то улыбающимся выражением лица, он производил неотразимое впечатление на всех, кто видел его, хоть на короткое время» [73, с. 550].

Справою усього життя О. Новицького була праця «Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований» [67], яка була першою у вітчизняній культурі оригінальною спробою осмислення історико-філософського процесу, першим на теренах Російської імперії фундаментальним дослідженням давньосхідної та античної філософії. Ґрунтовність, високий професіоналізм і наукова значущість, титанічність цього

дослідження були дуже високо оцінені відомими мислителями і фахівцями початку ХХ ст. В. Розановим, П. Флоренським, О. Яценком, О. Лосєвим, Д. Чижевським, Г. Флоровським. Проте серед сучасників праця не знайшла розуміння. В атмосфері цькування, О. Новицький визнав свої філософські студії «несвоєчасними» і припинив друкувати працю [74–75].

Отже, студенту В. Шульгину пощастило навчатися у О. Новицького. Відзначимо, що вплив харизми професора О. Новицького позначився у подальшому на становленні і формуванні В. Шульгина як викладача, науковця, громадського діяча. Ще у студентські роки В. Шульгина вирізняли поміж інших пристрасть до занять, серйозність. Схильність до історичної науки проявилася саме під час навчання. У 1841 р. В. Шульгин отримав золоту медаль за твір «Рыцарство средних веков. Его начало, распространение, дух и влияние на жизнь и образование Европы», а у 1842 р. у двадцять років він закінчив університет із золотою медаллю і ступенем кандидата та розпочав із вересня 1842 р. викладати історію в Другій Київській гімназії. Він здобув повагу серед київського товариства, мав багато пропозицій щодо приватних уроків, від яких відмовлявся, бажаючи використовувати свій вільний час для занять наукою [46, с. 764].

У 1846–1860 рр. В. Шульгин викладав історію у Київському інституті шляхетних дівчат, а з 1849 р. став інспектором цього ж закладу, присвятивши йому чверть століття свого життя, розкрив свій талант організатора, отримав державні нагороди і звання, вдосконалював навчальний і виховний процес, залучав до викладання кращі кадри із університету Св. Володимира [76, с. 41–42]. Упродовж 1850–1871 рр. В. Шульгин також здійснював керівництво училищем графині Левашевої, яке приєднане у 1864 р. як пансіон до Фундуклеєвської гімназії.

Життя, науково-педагогічна та громадська діяльність В. Шульгина поділяються дослідником Р. Левінцем [59; 62] на два періоди: перший – 1842–1863 рр. – викладання в Другій Київській гімназії, університеті Св. Володимира, Київському інституті шляхетних дівчат; другий – 1864–1878 рр. – громадсько-політичний період, заняття журналістикою, видання газети «Киевлянин». Розглядаємо лише перший період, пов'язаний зі становленням і формуванням В. Шульгина як викладача і ученого та його викладанням в університеті Св. Володимира.

4 серпня 1849 р. В. Шульгин одностайно обраний ад'юнктом кафедри всесвітньої історії історико-філологічного факультету університету Св. Володимира. Він блискуче склав магістерський іспит та надав 5 травня 1849 р. магістерську дисертацію «О состоянии женщин в России до Петра Великого». Магістерська дисертація історика була позитивно оцінена професором Павловим, який відзначив ґрунтовне вивчення предмету дослідником, його розум, кмітливість, логічну послідовність висновків [1, с. 29]. Позитивну рецензію на магістерську дисертацію В. Шульгина у 1850 р. додав М. Погодін, відзначивши, що робота є прекрасною і на неї слід звернути увагу [77, с. 97]. Підкреслимо, що В. Шульгин був першим випускником-істориком університету Св. Володимира, який почав викладати у своїй Alma Mater із серпня 1849 р. на кафедрі всесвітньої історії на допомогу професору О. Ставровському. В університеті В. Шульгин у 1850–1859 рр. виконував обов'язки секретаря факультету [46, с. 765].

Перебуваючи на посаді професора, В. Шульгин серйозно, строго й прискіпливо виконував свої обов'язки. Він викладав курси з історіографії історії Греції, Давнього Сходу, історії папства, Реформації, історії Великої Французької революції, давньої, середньовічної, нової історії. Лекційні курси В. Шульгина відзначалися чіткістю, критичністю думки, художнім викладом, ознайомлювали слухачів із новими розробками, які друкувалися за кордоном. Виконання обов'язків екстраординарного професора, підготовка до лекцій, їх проведення, обов'язки інспектора Київського інституту шляхетних дівчат забирали багато часу. Про лекції професора В. Шульгина в університеті Св. Володимира збереглися найкращі спогади. Студентами В. Шульгина були О. Романович-Славатинський та В. Авсеєнко, які вдячно й сердечно згадували його у спогадах. Під кінець своєї праці в університеті Св. Володимира В. Шульгин започаткував практичні семінарські заняття зі всесвітньої історії на зразок тих, що існували в німецьких університетах, що давало змогу студентам за допомогою практичних занять ґрунтовніше оволодівати знаннями. Історик вважав своїм обов'язком безпосередньо скеровувати студентів, які обрали всесвітню історію предметом своєї спеціалізації. В. Шульгин користувався величезною популярністю завдяки своєму блискучому таланту лектора-художника та ліберальні погляди як в університеті Св. Володимира, так і в Інституті шляхетних дівчат [46, с. 766].

Якщо зміст і викладання університетських лекцій В. Шульгина частково заповнювали тогочасну відсутність джерел і перекладів, то у середніх навчальних закладах відчувалася нестача підручників і посібників [47, с. 760]. В. Шульгин, який викладав історію у старших класах Інституту шляхетних дівчат, відчував цей недолік і усвідомлював необхідність написання підручника зі всесвітньої історії для середніх навчальних закладів для вивчення елементарної історії людства. Упродовж 1856–1862 рр. В. Шульгин видав три підручника із давньої, середньої та нової всесвітньої історії [78–80]. Більшість середніх навчальних чоловічих і жіночих закладів Російської

імперії взяли за основу у викладанні ці підручники, які відповідно витримали 6–8 видань. Для свого часу підручники В. Шульгіна були видатним явищем педагогічної та історичної думки, їх вирізняв авторський яскравий художній виклад, влучність характеристик епох і діячів, професіоналізм, високий методологічний рівень. Із задоволенням та користю ці підручники читали й дорослі. Значення підручників В. Шульгіна були оцінені у критичних оглядах С. Єшевським, Д. Іловайським, які відзначали, що підручники В. Шульгіна відповідали усім вимогам свого часу [81–82].

До творчої спадщини В. Шульгіна належать його магістерська дисертація «О состоянии женщин в России до Петра Великого. Историческое исследование» [83], нарис про стан освіти в навчальних закладах Південно-Західного краю із кінця XVIII ст. – до відкриття в Києві університету, який був вступним розділом до історії університету Св. Володимира і вперше надруковано у часописі «Русское слово» в 1859 р. «Историческое обозрение учебных заведений в Юго-Западной России с конца XVIII века до открытия университета в Киеве» [84], перша історія університету Св. Володимира, яка залишається одним із найкращих досліджень його ранньої історії, а В. Шульгіну, як історика, випала честь залишити нащадкам відомості про перші п'ять років діяльності закладу, для автора це була данина поваги і подяки установі, яка надала йому вищу освіту [65]. Праця написана до 25-річчя діяльності університету Св. Володимира, схвально оцінена, відзначена як актуальна і глибока [11; 67]. У 1864 р. історик написав у вигляді монографії огляд економічного, політичного, культурного становища Південно-Західного краю в середині XIX ст. [85].

О. Романович-Славатинський (1832–1910 рр.) [43, с. 580–583], професор кафедри державного права університету Св. Володимира, який навчався на юридичному факультеті у 1850–1855 рр. наголошував: «Припомним, что Шульгин был украшением университета св. Владимира и что такого профессора истории редко приходилось слышать не только у нас, но и за границей. Осенью 1862 года, по личным и семейным обстоятельствам, он оставил профессию. Его тогдашние слушатели и теперь хорошо помнят его последнюю лекцию по историографии, когда он излагал значение исторических работ братьев Тьери. Рукоплесканиями провожали Шульгина по университетскому коридору, а толпы студентов сопутствовали ему до самого выхода из университета» [31; 45, с. 189].

Кількома днями після смерті В. Шульгіна О. Романович-Славатинський високо оцінив його діяльність: «В. Я. Шульгин в течение 13 лет, с 1849 по 1862 г., преподавал всеобщую историю, переходя от древней к новой. С особенной любовью и увлечением он занимался последнею; но кто помнит его чтение по истории Древнего Востока, тот может засвидетельствовать, что он был истинным мастером и в истории древней. Он обладал редким талантом лектора – уделом немногих избранных, для которых профессорская деятельность как бы предназначена их природой. Шульгин, можно сказать, был таким прирожденным профессором. В своих лекциях по всеобщей истории он умел в изящной форме, в отчеканенной рельефной фразе художественно воссоздать исторических деятелей и драматизм исторических событий, сокровенный смысл которых он всегда умел разъяснить с точек зрения современной ему исторической науки, на уровне который он всегда стоял сам и держал своих слушателей. В его лекциях под очарованным взором последних проходили со всеми своими индивидуальными особенностями великие исторические фигуры Гуса, Лютера, Кальвина, Робеспьера, Наполеона I и др., и во всем своем драматизме развивались такие великие мировые события, как Ренессанс, Реформация, английская и французская революции, конституционно-либеральное движение Западной Европы первой четверти XIX века, параллельно с реакцией. Внутренний и мировой смысл этих событий всегда выяснялся просвещенной, либерально-гуманной мыслью автора» [53, с. 15–16].

«Шульгин обладал удивительной силой владеть своей аудиторией: аудитория сливалась с лектором, переживая вместе с ним изображаемую им историческую эпоху, вместе с ним страдала страданиями изображаемых им исторических героев и радовалась их радостями. Вот почему можно сказать, что если кому-нибудь из воспитанников университета 1849–1862 гг. удалось побывать в многолюдной аудитории покойного, нередко оглашаемой запретными рукоплесканиями очарованных слушателей, для того образ Шульгина-профессора – одно из самых светлых и заветных воспоминаний юных студенческих лет» [53, с. 15–16], – підсумував О. Романович-Славатинський.

Вихованець університету Св. Володимира, кандидат-претендент на кафедру всесвітньої історії у 1863–1864 рр., письменник, критик, публіцист, журналіст В. Авсеєнко (1842–1913 рр.) у автобіографічних споминах «Школьные годы. Отрывки из воспоминаний. 1852–1863» поділився враженням, яке справив на нього В. Шульгин [51–52]. Він навчався у 1859–1863 рр. на історико-філологічному факультеті університету Св. Володимира, у 1864–1866 рр. працював приват-доцентом кафедри всесвітньої історії, читав лекції з нової історії.

«Виталий Яковлевич Шульгин считался светилом университета. И в самом деле, такие даровитые личности встречаются не часто; по крайней мере в Киеве он был головою выше не

только университетского, но и всего образованного городского общества, и едва ли не один обладал широкими взглядами, стоявшими над чертой провинциального мирозозерцания. Самая наружность его была очень оригинальная; с горбами спереди и сзади, с лицом столько же некрасивым по чертам, сколько привлекательным по-умному, язвительному выражению, он производил сразу очень сильное впечатление. Я думаю, что физическая уродливость имела влияние на образование его ума и характера, рано обратив его мысли в серьезную сторону и сообщив его натуре чрезвычайную нервную и сердечную впечатлительность, а его уму – склонность к сарказму, к желчи, подчас очень ядовитой и для него самого, и для тех, на кого обращалось его раздражение. Последнее обстоятельство было причиной, что и в университетском муравейнике, и в городском обществе, у Шульгина было не мало врагов; но можно сказать с уверенностью, что все более порядочное, более умное и честное, неизменно стояло на его стороне. Надо заметить притом, что при своей склонности к сарказму, при своем большей части язвительном разговоре, Шульгин обладал очень горячим, любящим сердцем, способным к глубокой привязанности, и вообще был человек очень добрый, всегда готовый на помощь и услугу» [30, с. 717], – спогадував В. Авсеєнко.

«Как профессор, Шульгин обладал огромными дарованиями. [...] никто лучше его не мог справиться с громадной литературой предмета, никто лучше его не умел руководить молодыми людьми, приступающими к специальным занятиям по всеобщей истории. Критические способности его изумляли меня. В мою бытность студентом, он читал, между прочим, библиографию древней истории. Эти лекции могли назваться в полном смысле образцовыми. С необычайною краткостью и ясностью, с удивительной, чисто-художественной силою определений и характеристик, он знакомил слушателей со всей литературой предмета, давая одним руководящую нить для их занятий, другим восполняя недостаток их собственной начитанности» [30, с. 717], – згадував В. Авсеєнко.

Дар В. Шульгина, як оратора, відзначав В. Авсеєнко: «Притом он в замечательной мере обладал даром слова. Его речь, серьезная, сильная, изящная, не лишенная художественных оттенков, лилась с замечательною легкостью, и ни в одной аудитории я никогда не видел такого напряженного всеобщего внимания. Но в особенности дар слова Шульгина обнаружился на его публичных чтениях по истории французской революции. Возможность раздвинуть рамки предмета и высокий интерес самого предмета, при отсутствии тех условий, которые неизбежно вносят в университетское преподавание некоторую академическую сухость – все это позволило талантливому профессору довести свои чтения, по содержанию и по форме, до такого блеска, что даже пестрая, на половину дамская, аудитория не могла не испытывать артистического наслаждения» [30, с. 718].

В. Авсеєнко університетську діяльність В. Шульгина оцінював так: «... его преподавание отличалось одною весьма важною особенностью: он считал своею обязанностью помогать занятиям студентов не одним только чтением лекций, но и непосредственным руководством тех из них, которые избирали всеобщую историю предметом своей специальности. У него у первого явилась мысль устроить нечто в роде семинария, на подобие существующих в немецких университетах и в парижской Ecole Normale; эту мысль разделял также Н. Х. Бунге, которому и привелось осуществить ее на деле; Шульгин же, к величайшей потере для университета, в 1861 году вышел в отставку. Тем не менее у себя дома, в ограниченных, конечно, размерах, он был настоящим руководителем исторического семинария, и его беседы, его советы, его всегдашняя готовность снабдить всякого желающего книгой из своей прекрасной библиотеки – без сомнения памятливы всем моим товарищам. Виталий Яковлевич считал, как бы своим нравственным и служебным долгом создать себе преемника из среды собственных слушателей, и, действительно, покидая университет, имел возможность представить совету двух студентов, посвятивших себя специальным занятиям по всеобщей истории» [30, с. 718].

В. Авсеєнко відзначав, що професор В. Шульгин виплекав любов до всесвітньої історії багатьом здібним студентам, першим увів семінарські заняття, які проводив дуже вдало, надавав студентам потрібні поради та забезпечував книжками із власної бібліотеки. В. Шульгин вважав своїм моральним і службовим обов'язком зростити наступників серед студентів. Це були В. Авсеєнко та М. Драгоманов. В. Авсеєнко упродовж 1863–1864 рр. працював на кафедрі всесвітньої історії приват-доцентом. М. Драгоманов (1841–1895 рр.), за рекомендацією В. Шульгина, посів посаду приват-доцента, а згодом доцента університету і відпрацював у закладі 11 років [51–52].

Втративши матір, батька, брата, дружину брата, страждаючи від мігрень, В. Шульгин 25 квітня 1863 р. залишив університет, але читав із великим успіхом ряд публічних лекцій з новітньої історії, в його аудиторії збиралася уся тодішня інтелігенція Києва. Блискучий успіх публічних лекцій В. Шульгина, на яких повною мірою проявлявся його талант, нагадав університету

Св. Володимира, що він втратив після того, як В. Шульгин залишив заклад. Університетські друзі та шанувальники В. Шульгина підняли питання про надання його колишньої кафедри [46, с. 770–771].

В. Авсеєнко згадував про те, що зумовило В. Шульгина залишити працю в університеті: «Причины, побудившие Виталия Яковлевича рано оставить университет, заключались отчасти в тяжелых семейных утратах, расстроивших его донельзя впечатлительную и привязчивую натуру, отчасти в неприятностях, сопровождавших его профессорскую деятельность. Привлекая к себе всех более даровитых членов университетской корпорации, Шульгин не пользовался расположением других сотоварищей, и не умел относиться к этому обстоятельству с достаточным равнодушием. Ему хотелось отдохнуть» [30, с. 719].

В університеті Св. Володимира розмірковували над можливістю повернення В. Шульгина в університет. «Спустя два года, громадный успех предпринятых им публичных чтений о французской революции заставил членов университетского совета догадаться, что если причиною выхода Шульгина и было расстроенное состояние здоровья, то причина эта во всяком случае уже устранена. Стали думать, каким образом вернуть университету того, кто был душою и светилом его. Затруднений, разумеется, встретилось много. Тогда уже действовал новый устав, требовавший от профессора степени доктора. Шульгин не имел этой степени, и, следовательно, мог быть определен только доцентом, с ничтожным жалованьем. На такие условия он не соглашался. Тогда ухватились за параграф устава, которым университету предоставлялось право возводить в степень доктора лиц, известных своими учеными трудами. Вопрос баллотировали, получилось большинство, представили министру народного просвещения об утверждении Шульгина в докторском звании и о назначении его ординарным профессором. Министр (г. Головин) прислал Виталию Яковлевичу докторский диплом, при очень любезном письме. Но к сожалению, во всю эту, наделавшую в свое время много шума, историю, вошли обстоятельства, побудившие Шульгина отказаться и от диплома, и от назначения», – пригадував В. Авсеєнко [30, с. 719].

Московський університет, після смерті професора П. Кудрявцева, двічі запрошував В. Шульгина працювати, проте останній це запрошення не прийняв. Цілісну картину конфлікту, який виник при спробі В. Шульгина повернутися до викладання в університет Св. Володимира в умовах дії статуту 1863 р., що отримав назву «справа Шульгина», детально дослідив В. Чесноков [48]. Політику російського уряду щодо історичної науки в університеті Св. Володимира у другій половині XIX ст. глибше розкрив В. Мордвинцев [49–50].

Згідно із прийнятим у 1863 р. новим статутом університету для отримання професорської кафедри був потрібний докторський ступінь, якого В. Шульгин не мав. Хоча статут надавав університету право обійти цю вимогу у виключному випадку. Для отримання докторського ступеня не потрібно було складати іспит. Надання ж дисертації особою, яка 13 років блискуче викладала на кафедрі здавалося лише формальністю. Тому рада університету вирішила надати В. Шульгину докторський диплом для повернення його на кафедру. Однак, історико-філологічний факультет відмінив це рішення ради університету, а В. Шульгин відмовився від наданого йому докторського диплому [46, с. 770].

У цей час відбулося польське Січневе повстання 1863–1864 рр. проти Російської імперії за здобуття незалежності та відновлення державності, яке хвилею прокотилося Правобережною Україною. Від місцевої адміністрації російська влада вимагала діяльної перебудови всього життя, виявилася нагальна потреба створення видання, яке б стало рупором імперської політики у Південно-Західному краї. Так виникла газета «Киевлянин», засновником якої та першим головним редактором і став професор університету Св. Володимира В. Шульгин, який був досить відомою особою у Києві завдяки своїй викладацькій та громадській діяльності, його публічні лекції відвідували впливові сановники Києва, в тому числі й генерал-губернатор Київської, Подільської та Волинської губерній у грудні 1862 – січні 1865 рр. М. Анненков. Саме він і запропонував В. Шульгину видавати газету, яка б фінансувалася імперським урядом. Російськомовна газета «Киевлянин» спочатку помірно-ліберального, а потім консервативного монархічного спрямування видавалася упродовж липня 1864 – грудня 1919 рр., виходила тричі на тиждень упродовж 1864–1879 рр., згодом – щодня, стала однією із найвпливовіших у Південно-Західному краї та однією із кращих провінційних газет в усій Російській імперії. Варто наголосити, що завдяки публіцистичному таланту В. Шульгин спромігся зробити газету «Киевлянин» настільки популярною, що він відмовився від урядових субсидій і газета стала приватною. В. Шульгин помер на посаді головного редактора «Киевлянина», встигнувши випустити останній у 1878 р. її номер, але не встиг переглянути коректурний відбиток, як він це робив упродовж багатьох років.

Отже, ґрунтовне знання предмета, надзвичайна пам'ять, талант лектора дозволяли вважати В. Циха викладачем європейського рівня. Професор В. Цих лекції читав із майстерністю оратора, спираючись на новітні дослідження, знайомив слухачів із джерелами, одним із перших застосував критичний метод у вивченні та опрацюванні джерел, надавав великого значення внутрішній історії.

Він був ідеалом для студентів, які характеризували його як людину сучасну і вчену, поважали за майстерність й високий рівень викладання всесвітньої історії. Наукова спадщина ученого та висловлені ним думки із питань античності, середньовіччя, історіографії свідчать про те, що В. Цих був глибоким і ерудованим вченим з неординарним підходом до історії як науки, вніс свій вклад у розвиток освіти і науки на українських землях Російської імперії 30-х років XIX ст. В. Цих причетний до започаткування першого періоду становлення школи істориків університету Св. Володимира. Для свого часу В. Цих був взірцем людини, викладача, науковця.

Представник школи істориків університету Св. Володимира професор О. Ставровський присвятив університету Св. Володимира тридцять років життя. Його науково-педагогічна діяльність склала перший та другий періоди становлення школи істориків університету Св. Володимира у XIX ст. Професор О. Ставровський разом із професором В. Цихом перебували біля витоків становлення школи істориків закладу, започатковував її традиції та вніс свій вклад у розвиток освіти і науки на українських землях Російської імперії у 30-ті – 60-ті рр. XIX ст.

Один із перших вихованців університету Св. Володимира, який почав викладати в своїй *Alma Mater*, В. Шульгин плідно працював на кафедрі всесвітньої історії у 1849–1862 рр. Цей час склав другий період становлення школи істориків університету Св. Володимира. В. Шульгин працював із великим бажанням задля користі освіти і науки. Своїм безкорисливим служінням В. Шульгин надихав інших вивчати всесвітню і російську історії, історію рідного краю. Своєю просвітницькою діяльністю В. Шульгин навчав майбутніх талановитих фахівців і дослідників, широко й неупереджено мисляче молоде покоління громадян. Вважаємо, що постать професора В. Шульгина має зайняти почесне місце серед українських викладачів і учених Російської імперії середини та другої половини XIX ст.

Пошанувавши професорів кафедри всесвітньої історії університету Св. Володимира – В. Циха, О. Ставровського та В. Шульгина, проаналізувавши історіографію про них із другої третини XIX – початку ХХІ ст., вивчивши їхні життєві шляхи, педагогічну й наукову діяльність, маємо висновувати, що своєю діяльністю вони започаткували перший та другий періоди становлення школи істориків закладу, який тривав від його відкриття у 1834 р. – до середини 60-х рр. XIX ст. Представники школи істориків університету Св. Володимира – В. Цих, О. Ставровський та В. Шульгин заклали традиції культу знань, високої ерудиції, загальної культури, прагнення творити, фахово виховувати і навчати, були серед фундаторів української національної історичної освіти і науки.

#### *Список використаних джерел*

1. Тарасенко О. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. К.: Логос, 1995. 276 с.
2. Тарасенко О. Класична наукова школа істориків Київського університету Св. Володимира у XIX ст. / Історія. Частина І: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. Міжнародна асоціація україністів, Національна академія наук України, 1996. С. 225–228.
3. Тарасенко О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) // Історична думка, No 1(2), 2010. 59 с. URL: [http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O\\_Tarasenko\\_IS.pdf](http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf) (8 грудня 2017 р.)
4. Фортинский Ф. Я. Цых Владимир Францевич / Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / Составлен и издан. под ред.: В.С. Иконников. Киев: Тип. Ун-та св. Владимира, 1884. С. 724–728.
5. Рудаков В. Цых Владимир Францевич // Русский биографический словарь. СПб., 1901. Т. 19. С. 496–497.
6. Вязигин А. С. Цых Владимир Францевич / Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. Х., 2007. С. 257–259.
7. Стельмах С. П. Цих Володимир Францович Енциклопедія історії України: у 10 т. /редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 480.
8. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. Х.: Тип. А. Дарре, 1908. V, 558, XII с. 9. Историчний факультет Київського національного університету (1834–2004) / Під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. К.: Прайм-М, 2004. 354 с.
10. Кісельова Ю. А. Становлення та розвиток історіографії в Імператорському Харківському університеті: монографія. Х.: ХНУ імені В. Каразіна, 2014. 252 с.
11. Шульгин В. История университета Св. Владимира. СПб.: Тип. Рюмина и К., 1860. 230 с.
12. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета св. Владимира. Киев: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. Т.1. 674 с.
13. Ручинська О. Біля витоків харківського антикознавства: Володимир Францевич Цих // Украс: Історія, культура, мистецтво: українсько-сербський збірник. Х.: Темпора, 2009. Випуск 4. С. 49–58.
14. Цых В. Ф. Несколько слов о величии духа // Украинский журнал. 1825. Ч. 7. № 16. С. 223–239.
15. Цых В. Ф. Речь Гая Мария к римскому народу: (Из Криспа Саллюстия: *Bellum Iugurthinum*) / Пер. с лат. В. Цыха // Украинская журнал. 1824. Ч. 3. № 15. С. 115–123.
16. Цых В. Ф. Тит Ливий с присовокуплением отрывка из его истории // Украинский журнал. 1824. № 11. С. 224–234. С. 225–226.
17. Цых В. Ф. [О способе преподавания истории]. Решение вопроса: По причине беспрестанно умножения массы исторических сведений и распространения объёма истории, а не оказывается ли нужным изменить обыкновенный способ преподавания сей науки и какой он должен быть именно, как вообще, так и особенно в университетах? Х.: Тип. ун-та, 1833. 128 с.
18. Цых В. О



цели и пользе высших учебных заведений / Записки и речи, читанные при открытии Императорского Университета св. Владимира, 15 июля 1834 года. К., 1840. С. 85–119. 19. Ректори Київського університету 1834–2006 / КНУТШ; В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенская, И. И. Тищенко, Л. Шевченко. Київ: Либідь, 2006. С. 60–61. 20. Речи, произнесенные при погребении ректора и профессора всеобщей истории в Императорский университет св. Владимира Владимира Францевича Цыха, 21 апреля 1837 года. М., 1837. С. 16–22. 21. Бузескул В. О лекциях В. Ф. Цыха, профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века // Сборник Харьковского историко-филологического общества, 1913. Т. XIX. С. 188–190. 22. Бузескул В. П. О лекциях В. Ф. Цыха профессора Харьковского университета в 30-х годах прошлого века. Х., 1910. 7 с. 23. Из воспоминаний студента Н. // Харьковский университет XIX – начале XX века в воспоминаниях его профессоров и воспитанников. Т. 1. Х., 2008. С. 99–130. 24. Лиман С. І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах Володимира Францевича Циха (1805–1837) // Вісник Харківської державної академії культури. 2012. Вип. 38. С. 15–24. 25. Кісельова Юлія. Історіографічна проблематика у наукових працях В. Ф. Циха // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. Вип. 12. 308 с. С. 276–282. 26. Фортинский Ф. Я. Ставровский А. И. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884) / Составлен и издан. под ред.: В. С. Иконников. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 619–622. 27. Ставровский Алексей Иванович // Энциклопедический словарь Брокгауза Ефрона. СПб., 1900. Т. 31. П/т. 61. С. 387. 28. Кравец Ф. Ставровский Александр Иванович // Русский биографический словарь в 25 томах. Том XIX. Смеловский – Суворина. СПб.: Тип. Товарищества Общественная Польза, 1909. 620. С. 310–311. 29. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография /Сост. и ист.-биогр. очерк В.А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. 2-е изд. К.: Лыбидь, 1990. 736 с. 30. Авсеенко В. Г. Школьные годы.: Отрывок из воспоминаний. 1852–1862 // Исторический вестник, 1881. Ч. 4. С. 707–734. 31. Тарасенко О.О. Спогади Миколи Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2015. Том 127. Вип.11/2. С. 97–102. 32. Тарасенко О.О. Спогади В. Г. Авсеенка про істориків Університету Св. Володимира // Грані. Науково-теоретичний альманах. 2016. Том 130. Вип. 2 (лютий). С. 81–89. 33. Тарасенко О. О. Музей старожитностей університету Св. Володимира у вивченні історії українського народу (до 170-річчя заснування) //Сумська старовина, 2007. Вип. 23. С. 78–83. 34. Лиман С.И. Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.). Х.: ХГАК, 2009. 688 с. 35. Лиман С. І. Історія середніх віків у творчості та навчальних курсах професора Київського університету Олексія Івановича Ставровського (1811–1882 рр.) // Вісник Харківської державної академії культури. 2011. Вип. 33. С. 29–40. 36. Ставровский А.И. Рассуждение о значении средних веков в отношении к новейшему времени К.: Тип. ун-та, 1841. 197 с. 37. Лиман С.І. З історії «кадрового конфлікту» у київській університетській медієвістиці першої половини 1860-х рр.: О.І. Ставровський проти В. Г. Авсеенка // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки, 2013. Том 23. С. 144–160. 38. Бузескул В. П. Всеобщая история и её представители в России в XIX – начале XX вв. Л.: Изд-во АН СССР, 1929. Ч. 1. 218 с. 39. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической. М.: Наука, 1985. 350 с. 40. Очерки истории исторической науки в СССР. М.: Изд-во АН СССР, 1961. Т. 2. 41. Гельвих А. Лоренц, Фридрих // Русский биографический словарь А. А. Половцова в 25 томах. СПб., 1914. Т. 10: Лабзина – Лященко. С. 693–694. 42. Устрялов Николай Герасимович (1805–1870) /Санкт-Петербургский государственный университет. Биографика. URL: <http://bioslovhist.history.spbu.ru/component/fabrik/details/1/836.html> (8 грудня 2017 р.). 43. Романович-Славатинський А. В. / Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) /Составлен и издан под ред. В. С. Иконникова. Киев: Тип. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 580–583. 44. Романович-Славатинський А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832–1884 гг. // Вестник Европы, 1903. Ч.5. С. 181–205. 45. Градовский Г. Виталий Яковлевич Шульгин // Древняя и Новая Россия. 1879. Т. II. № 9. С. 413–429. 46. Фортинский Ф. Я. Шульгин В. Я. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1835–1884) / Под ред. В.С. Иконникова. К., 1884. С. 760–777. 47. Конский П. А. Шульгин, Виталий Яковлевич // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890–1907. XL (1904): Шуйское-Электровозбудимость, с. 4–5. 48. Чесноков В. И. «Дело В. Я. Шульгина» в Киевском университете как эпизод из истории университетской жизни в условиях действия Устава 1863 года // Российские университеты в XVIII–XIX веках: сборник научных статей. Воронеж, 1999. Вип. 4. С. 121–139. 49. Мордвінцев В. М. Політика російського уряду щодо історичної науки в Київському університеті в другій половині XIX ст. // 150 років розвитку вітчизняної історичної науки в Київському університеті. К., 1993. С. 184–185. 50. Мордвінцев В. М. «Київський університетський розбрат» //Київський університет як осередок національної духовності, науки, культури. К., 1999. Ч. 1. С. 48. 51. Тарасенко О. О. Спогади про професора Шульгина (школа істориків Університету Св. Володимира) //Інтелігенція і влада. 2016. Вип. 34. С. 207–223. 52. Тарасенко О. Спогади В. Г. Авсеенка про істориків Університету Св. Володимира // Грані. Науково-теоретичний альманах, 2016. № 2 (130) лютий. С. 81–89. 53. Виталий Яковлевич Шульгин. Некролог и речи, произнесённые над его гробом. Киев, 1879. 40 с. 54. Шевченко Л. В. П. В. Павлов, В. Я. Шульгин – провідні професори історії Київського університету св. Володимира // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. К., 1999. Вип. 9. С. 321–332. 55. Федорова Л. Д. Шульгин Віталій Яковлевич // Видатні діячі науки і культури Києва в

історико-краєзнавчому русі України / Відп. редактор В. О. Горбик. К., 2005. Ч. 2. С. 319–321. 56. Линниченко А. И. Виталий Яковлевич Шульгин. Некролог и речи, произнесенные над его гробом // Университетские известия. К., 1879. № 2. 57. Историчний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні / під ред. проф. Г. Д. Казьмирчука. К., 2004. 58. Левінець Р. П. В. Я. Шульгин – життя пов'язане з Києвом // Наукові записки з історії України. Переяслав-Хмельницький, 2002. Вип. 13. С. 217–222. 59. Левінець Р. П. Життєвий шлях та науково-громадська діяльність В. Я. Шульгина (1821–1878 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук. 07.0001 «історія України». К., 2004. 24 с. 60. Левінець Р. П. Дослідження В. Я. Шульгиним стану освіти в Україні на зламі XVIII – XIX ст. // Наукові записки. Історичні науки: Зб. наук. ст. Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Київ-Переяслав-Хмельницький, 2002. Вип. 47. С. 180–187. 61. Левінець Р. П. Київські сторінки життя В. Я. Шульгина // Історичний календар. К., 2002. С. 181–183. 62. Левінець Р. П. Шульгин Віталій Якович / Енциклопедія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/novoyi-ta-novitm%60ovi-istoriyi-shul%60gyn-vitaliy-yakovych/> (8 грудня 2017 г.). 63. Крижевський А. В. В. Я. Шульгин та його внесок у розвиток антикознавства в Університеті Св. Володимира // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. 2014. Вип. 44. С. 89–96. 64. Шульгин В. Я. История Университета Св. Владимира. СПб., 1860. 230 с. 65. Гриценко І., Короткий В., Набільський Д. Професор В. Я. Шульгин та його «История университета Св. Владимира» // Шульгин Виталий. История Университета Св. Владимира / соч. Виталия Шульгина; сост. В. Короткий. Репр. изд. К.: Лыбидь, 2010. С. 255–290. С. I–XXXVI. 66. Пустарков В. Ф. Университетская философия в России: Идеи. Персоналии. Основные центры. Спб., 2003. 67. Новицкий О. М. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований: в 4 т. / Соч. Ор. Новицкого. Т.1: Религия и философия Древнего Востока. К.: Унив. тип., 1860. XVI, 326 с.; Т.2: Религии классического мира и первая половина греческой философии. К.: Унив. тип., 1860. VIII, 429 с.; Т.3: Вторая половина греческой философии и общий взгляд на характер этой философии. К.: С. И. Литов, 1860. VI, 362 с.; Т.4: Религия и философия Александрийского периода. К.: С. И. Литов, 1861. VIII, XX, 384 с. 68. Новицкий Орест Маркович (1806–1884). Ординарный профессор Императорского университета Св. Володимира // Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / Авт.-упор. О. Матвійчук, Н. Струк; Ред. кол.: В.В. Скопенко, О.В. Третяк, Л.В. Губерський, О.К. Закусило, В.І. Андрейцев, В. Ф. Колесник, В. В. Різун та ін. Київ: Світ Успіху, 2005. С. 386. 69. Новицкий Орест Маркович // Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834–1884). Киев, 1884. С. 489–528. 70. Новицкий Орест Маркович // Філософська думка в Україні: біобібліографічний словник. К., 2002. С. 144–145. 71. Ткачук М. Л. Орест Новицкий: штрихи до життєпису // Магістеріум. Вип. 65: Історико-філософські студії. К.: НаУКМА, 2016. С. 73–84. 72. Чалий М. Из спогадів про університет та викладачів (30–40-ві роки XIX ст.) // 3 іменем Св. Володимира: Київський університет в документах, матеріалах та спогадах сучасників: У 2 кн. К.: Заповіт, 1994. Кн. 1. С. 244. 73. Лебединцев Ф. Г. Новицкий Орест Маркович (Некролог) // Киевская старина. 1884. № 7. С. 547–554. 74. Ткачук М. Л. Орест Новицкий: штрихи до життєпису // Магістеріум. Вип. 65: Історико-філософські студії. К.: НаУКМА, 2016. С. 73–84. 75. Ткачук М. Л. Як вивчали історію філософії в Університеті Св. Володимира // Магістеріум. Т. 13. Історико-філософські студії. К., 2004. С. 65–74. 76. Захарченко М. М. История Киевского института благородных девиц (1838–1888 гг.). К., 1889. С. 41–42. 77. Погодин М. П. О состоянии женщин // Москвитянин. 1850. Ч. 3. Отд. IV. С. 97. 78. Шульгин В. Я. Курс всеобщей истории для воспитаниц благородных институтов и воспитанников гимназий. История средних веков. 1-е изд. Киев, 1858. 8-е изд., 1881. 79. Шульгин В. Я. Курс истории древнего мира для воспитаниц женских институтов и воспитанников гимназий. 1-е изд. Киев, 1856. 6-е изд., 1865. 80. Шульгин В. Я. Курс истории новых времен для воспитанников и воспитаниц средних учебных заведений. 1-е изд. Киев, 1861. 7-е изд., 1898. 81. Ешевский С. Курс всеобщей истории, составленный В. Шульгиным // Атеней. 1858. Ч. 5. С. 126–160. 82. Иловайский Д. Курс всеобщей истории и пр., соч. Шульгина // Московские Ведомости. 1858. № 137. 15 ноября. С. 561–563. 83. Шульгин В. О состоянии женщин в России до Петра Великого. Историческое исследование. Вып. 1. Киев: тип. И. Вальнера. 1850. 106 с. 84. Шульгин В. Я. Историческое обозрение учебных заведений в Юго-Западной России с конца XVIII века до открытия университета в Киеве // Русское слово. 1859. № 9. С. 1–40. 85. Шульгин В. Я. Юго-Западный край в последнее двадцатипятилетие (1838–1863). Киев, 1864. 254 с.

### Refereces

1. Tarasenko O. Stanovlennya ta rozvytok istorychnoyi osvity ta nauky u Kyyivs'komu universyteti u 1834–1884 rr. [Formation and development of historical education and science at the Kyiv University in 1834–1884]. Kyiv: Lohos, 1995. 276 p. 2. Tarasenko O. Kласычна наукова школа істориків Кyyivs'koho universytetu Sv. Volodymyra u XIX st. [Classical scientific school of historians of Kyiv St. Volodymyr University in the XIX century]. Istoriya. Chastyna I: Tezy ta povidomlennya III Mizhnarodnoho konhresu ukrajinistiv. Mizhnarodna asotsiatsiya ukrajinistiv, Natsional'na akademiya nauk Ukrainy, 1996. S. 225–228. 3. Tarasenko O. O. Z istoriyi stanovlennya ta rozvytku istorychnoyi osvity v Kyyivs'komu imperators'komu universyteti Sv. Volodymyra (do 175 richchya vid dnya zasnovannya) [From the history of the formation and development of historical education at the Kyiv Imperial University of St. Volodymyr (175 years since the founding)]. Istorychna dumka, 1(2), 2010. 59 p. URL: [http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O\\_Tarasenko\\_IS.pdf](http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf) (8 грудня 2017 г.). 4. Fortinskij F. Ja. Tsykh Vladimir Francevich [Tsykh Vladimir Francevich]. Biograficheskij slovar' professorov i prepodavatelej Imperatorskogo

universiteta Sv. Vladimira (1834–1884). Sostavljen i izdan. pod red.: V.S. Ikonnikov. Kiev: Tip. Un-ta Cv. Vladimira, 1884. S. 724–728. 5. Rudakov, V. Tsykh Vladimir Francovich [Tsykh Vladimir Francovich]. Russkij biograficheskij slovar'. SPb., 1901. T. 19. S. 496–497. 6. Vjazigin A.S. Tsykh Vladimir Francevich [Tsykh Vladimir Frantsevich]. Istoriko-filologicheskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushhestvovaniya (1805–1905). Pod red. M.G. Halanskogo i D.I. Bagaleja. Har'kov, 2007. S. 257–259. 7. Stel'makh, S.P. Tsykh Volodymyr Frantsovych [Tsykh Volodymyr Frantsovych]. Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: u 10 t. redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in.; Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka, 2013. T. 10: T-Ya. p. 480. 8. Istoriko-filologicheskij fakul'tet Har'kovskogo universiteta za pervye 100 let ego sushhestvovaniya (1805–1905) [Historical and Philological Faculty of Kharkov University for the first 100 years of its existence (1805-1905)]. Pod red. M.G. Halanskogo, D.I. Bagaleja. Har'kov: Tip. A. Darre, 1908. V. 558, XII p. 9. Istorychnyy fakul'tet Kyyivs'koho natsional'noho universytetu (1834–2004) [Faculty of History of Kyiv National University (1834-2004)]. Pid red. prof. H.D. Kaz'myrchuka. K.: Praym-M, 2004. 354 p. 10. Kisel'ova, Yu.A. Stanovlennya ta rozvytok istoriohrafii v Imperators'komu Kharkivs'komu universyteti: monohrafiya [Formation and development of historiography at the Imperial Kharkiv University: monograph]. Kharkiv: XIX imeni V.N. Karazina, 2014. 252 p. 11. Shulgin V. Ia. Istoriiia Universiteta Sv. Vladimira [History of St. Vladimir University]. SPb., 1860. 230 s. 12. Vladimirs'kiy-Budanov, M.F. Istorija Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira [History of the Imperial University of St. Vladimir]. Kiev: Tip. Imp. un-ta sv. Vladimira, 1884. T.1. 674 p. 107–113. 13. Ruchyns'ka O. Bilya vytkov kharkivs'koho antykoznavtstva: Volodymyr Frantsevych Tsykh [Near the origins of Kharkov antiquities: Volodymyr Frantsovych Tsykh]. Ukra: Istorija, kul'tura, mystetstvo: ukrayins'ko-serbs'kyy zbirnyk. Kh.: Tempora, 2009. Vypusk 4. S. 49–58. 14. Tsykh V.F. Neskol'ko slov o velichii duha [A few words about the greatness of spirit]. Ukrainskij zhurnal. Ch. 7.16. 1825. S. 223–239. 15. Tsykh V.F. Rech' Gaja Marija k rimskomu narodu: (Iz Krispa Salljustija: Bellum Iugurthinum) Per. s lat. V. Tsykh. [The speech of Guy Maria to the Roman people: (From Crispus of Sallust: Bellum Iugurthinum). Translation from the Latin by V. Tsykh]. Ukrainskaja zhurnal. 1824. Ch. 3. 15. S. 115–123. 16. Tsykh V.F. Tit Livij s prisovokupleniem otryvka iz ego istorii [Titus Livius with the addition of a passage from his story]. Ukinskij zhurnal. 11. 1824. S. 224–234. 17. Tsykh V.F. [O sposobe prepodavanija istorii]. Reshenie voprosa: Po prichine besprestanno umnozhenija massy istoricheskikh svedenij i rasprostraneniya ob'joma istorii, a ne okazyvaetsja li nuzhnyim izmenit' obyknovennyj sposob prepodavanija sej nauki i kakoj on dolzhen byt' imenno, kak voobshhe, tak i osobenno v universitetah? [On the method of teaching history]. Solution of the question: Due to the incessant multiplication of the mass of historical information and the spread of the volume of history, is it not necessary to change the ordinary way of teaching this science and what should it be exactly, in general, and especially at universities?]. Har'kov: Tip. un-ta, 1833. 128 p. 18. Tsykh, V. O celi i pol'ze vysshih uczebnyh zavedenij. [About the purpose and use of higher educational institutions]. Zapiski i rechi, chitannye pri otkrytii Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira, 15 ijulja 1834 goda. Kiev, 85–119. 19. Rektory Kyyivs'koho universytetu 1834–2006. [Rectors of Kyiv University 1834-2006]. KNUtSh; V.V. Skopenko, V.A. Korotkyy, T.V. Tabenskaya, Y.Y. Tyshchenko, L. Shevchenko. Kyiv: Lybid', 2006. S. 60–61. 20. Rechi, proiznesennyj pri pogrebenie rektora i professora vseobshhej istorii v Imperatorskij universitete Sv. Vladimira Vladimira Francevicha Tsykh, 21 aprelja 1837 goda., 1837. [Speeches, uttered at the burial of the Rector and Professor of World History at the Imperial University of St. Vladimir Volodymyr Frantsevich Tsykh]. M., 1837. S. 6–22. 21. Buzeskul V. P. O lekcijah V. F. Tsykha, professora Har'kovskogo universiteta v 30-h godah proshlogo veka. [About the lectures of V.F. Tsykh, a Professor of the Kharkov University in the 30s of the last century]. Sbornik Har'kovskogo istoriko-filologicheskogo obshhestva, XIX. 1913. S. 188–190. 22. Buzeskul V. P. O lekcijah V. F. Tsykha professora Har'kovskogo universiteta v 30-h godah proshlogo veka. [About the lectures of V.F. Tsykh, a Professor of the Kharkov University in the 30s of the last century]. Har'kov. 7 p. 23. Iz vospominanij studenta N. Har'kovskij universitet XIX – nachale XIX veka v vospominanijah ego professorov i vospitannikov [From the memories of student N.]. T. I. Har'kov, 2008. S. 99–130. 24. Lyman S.I. Istorija srednikh vikiv u tvorchosti ta navchal'nykh kursakh Volodymyra Frantsevycha Tsykha (1805–1837) [The Middle Ages history in the works and training courses of Volodymyr Frantsovych Tsykh (1805–1837)]. Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi kul'tury. Vyp. 38. 2012. S. 15–24. 25. Kisel'ova Yu. Istoriohrafichna problematyka u naukovykh pratsyakh V. F. Tsykha [Historiographic problems in the scientific works of V. F. Tsykh]. Aktual'ni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitn'oyi istoriyi: Zbirnyk naukovykh prats'. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2009. Vyp. 12. S. 276–282. 26. Fortinskij F.Ja. Stavrovskij Alexsey Ivanovich [Stavrovskij Alexsey Ivanovich]. Biograficheskij slovar' professora i prepodavatelej Imperatorskogo Universiteta sv. Vladimira (1834–1884) Sostavljen i izdan. pod red.: V.S. Ikonnikov. Kiev: Tip. Un-ta Sv. Vladimira, 1884. S. 619–622. 27. Stavrovskij Aleksej Ivanovich [Stavrovskij, Aleksej Ivanovich]. Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza Efrona. SPb., 1900. T. 31. p. 387. 28. Kravec F. Stavrovskij Aleksandr Ivanovich [Stavrovsky Alexander Ivanovich]. Russkij biograficheskij slovar' v 25 tomah. Tom XIX. Smelovskij-Suvorina. b.: Tip. Tovarishhestva Obshhestvennaja Pol'za, 1909. S. 310–311. 29. Kostomarov N. I. Istoricheskie proizvedenija. Avtobiografija [Historical works. Autobiography]. Sost. i ist.-biogr. ocherk V. A. Zamlinskogo; Primech. I. L. Buticha. 2-e izd. Kiev: Lybid', 1990. 736 s. 30. Avseenko V. G. Shkol'nye gody: Otryvok iz vospominanij. 1852–1862 [School years.: An excerpt from memories. 1852–1862]. Istoricheskij vestnik 4. 1881. S. 707–734. 31. Tarasenko O. O. Spohady Mykoly Kostomarov (shkola istorykyv Universytetu Sv. Volodymyra). [Memoirs of Mykola Kostomarov (School of Historians of the University of St. Volodymyr)]. Hrani. Naukovo-teoretychnyy i hromads'ko-politychnyy al'manakh. Tom 127. Vyp.11/2. 2015. S. 97–102. 32. Tarasenko, O. O. Spohady V. G. Avsveyenka pro istorykyv Universytetu Sv. Volodymyra. [Memoirs of V.G.Avsveyenko about historians

of the University of St. Volodymyr]. *Hrani. Naukovo-teoretychnyy al'manakh*. Tom 130. Vyp. 2 (lyuty). 2016. S. 81–89. 33. Tarasenko O. O. Muzei starozhytnostey universytetu Sv. Volodymyra u vyvchenni istoriyi ukrayins'koho narodu (do 170-richchya zasnuvannya) [The Museum of Antiquities of the University of St. Volodymyr in the study of the history of the Ukrainian people (to the 170th anniversary of the founding)]. *Cyms'ka starovyna*, Vyp. 23. 2007. S. 78–83. 34. Liman S. I. Idei v latah: Zapad ili Vostok? Srednevekov'e v ocenakh medievistov Ukrainy (1804 – pervaja polovina 1880-h gg.). [Ideas in lats: West or East? The Middle Ages in the assessments of medievalists in Ukraine (1804 – the first half of the 1880's)]. Har'kov: HGAK, 2009. 688 p. 35. Lyman, S.I. Istorija srednikh vikiv u tvorchosti ta navchal'nykh kursakh profesora Kyivskoho universytetu Oleksiya Ivanovycha Stavrovskoho (1811–1882 rr.). [The Middle Ages history in the works and training courses of Professor of Kyiv University Olexiy Ivanovych Stavrovskyy (1811–1882)]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi kul'tury*. Vyp. 33. 2011. S. 29–40. 36. Stavrovskij A. I. Rassuzhdenie o znachenii srednih vekov v otnoshenii k novejsheму vremeni [Discourse on the importance of the Middle Ages in relation to the newest time]. K.: Tip. un-ta, 1841. 197 p. 37. Lyman S. I. Z istoriyi «kadrovoho konfliktu» u kyivskiy universytet's'kiy medievistytsi pershoi polovyny 1860-kh rr.: O. I. Stavrovskyy proty V. H. Avsyeyenka [From the history of «personnel conflict» in the Kyiv University mediévistry of the first half of the 1860's: O. I. Stavrovskyy against V.G. Avseyenko]. *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka: Istorychni nauky*. 2013. Tom 23. S. 44–160. 38. Buzeskul V. P. Vseobshhaja istorija i ejo predstaviteli v Rossii v XIX – nachale XX vv. [General history and its representatives in Russia in the XIX – at the beginning of the XX centuries]. Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1929. Ch. 1. 218 p. 39. Jejmontova R. G. Russkie universitety na grani dvuh jepoh. Ot Rossii krepostnoj k Rossii kapitalisticheskoy [Russian universities on the verge of two epochs. From serfdom Russia to capitalist Russia]. M.: Nauka, 1985. 350 p. 40. Ocherki istorii istoricheskoy nauki v SSSR. [Essays on the history of historical science in the USSR]. M.: Izd-vo AN SSSR, 1961. T. 2. 41. Gel'vih, A. Lorenc, Fridrih [Lorenz Friedrich]. *Russkij biograficheskij slovar'* A. A. Polovcova v 25 tomah. SPb., 1914. T. 10: Labzina – Ljashenko. S. 693–694. 42. Ustrjalov Nikolaj Gerasimovich (1805–1870). [Ustrjalov Nikolaj Gerasimovich (1805–1870)]. *Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet. Biografika*. URL: <http://bioslovhist.history.spbu.ru/component/fabrik/details/1/836.html> (8 grudnya 2017 r.). 43. Romanovich-Slavatinskij A. V. *Biograficheskij slovar' profesorov i prepodavatelej Universiteta Sv. Vladimira (1834–1884)*. S. 580–583. 44. Romanovich-Slavatinskij A. V. Moja zhizn' i akademicheskaja dejatel'nost'. Vospominaniya i zametki. 1832–1884 gg. [My life and academic activity. Memories and notes. 1832–1884]. *Vestnik Evropy*, 1903. Ch.5. 181–205. 45. Gradovskii G. Vitalii Iakovlevich Shulgin [Vitalii Iakovlevich Shulgin]. *Drevniaia i Novaia Rossiia*. II. 9. 1879. S. 413–429. 46. Fortinskii F.Ia. Shulgin V.Ia. [Shulgin V.Ia.]. *Biograficheskii slovar' profesorov i prepodavatelej Imperatorskogo universiteta sv. Vladimira (1835–1884)* /Pod red. V.S. Ikonnikova. Kiev, 1884. S. 760–777. 47. Kanskii P.A. Shulgin Vitalii Iakovlevich [Shulgin Vitalii Iakovlevich]. *Entsiklopedicheskii slovar' Brokgauza i Efrona*. SPb., 1904. XL: Shuiskoe-Elektrovozbudimost, S. 4–5. 48. Chesnokov V.I. «Delo V. Ia. Shulgina» v Kievskom universitete kak epizod iz istorii universitetskoi zhizni v usloviakh deistviia Ustava 1863 goda [«The Case of V.Ya. Shulgin» in Kiev University as an episode from the history of university life under the terms of the Charter of 1863]. *Rossiiskie universitety v XVIII–XIX vekakh: sbornik nauchnykh statei*. Voronezh, 1999. S. 121–139. 49. Mordvintsev V.M. Polityka rosiiskoho uriadu shchodo istorychnoi nauky v Kyivskom universyteti v druhi polovyni XIX st. [The policy of the Russian Government to historical science in the University of Kiev in the second half of the XIX century]. 150 rokiv rozvytku vitchyznianoj istorychnoi nauky v Kyivskom universyteti. Kyiv, 1993. S. 184–185. 50. Mordvintsev, V. M. «Kyivskiy universytetskiy rozbrat» [«Kyiv University discord»]. *Kyivskiy universytet yak yak osередok natsionalnoi dukhovnosti, nauky, kultury*. Kyiv, 1999. 51. Tarasenko O. Spohady pro profesora Shulhina (shkola istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra) [Memories about Professor Shul'gin (School of Historians of St. Volodymyr University)]. *Intelihentsiia i vlada*. 2016. 34. S. 207–223. 52. Tarasenko O. Spohady V.H. Avsieienka pro istorykiv Universytetu Sv. Volodymyra [Memoirs of V.G.Avsyenko about historians of St.Volodymyr University]. *Hrani. Naukovo-teoretychnyi almanakh*, 2 (130) liuty 2016. S. 81–89. 53. Vitalii Iakovlevich Shulgin. Nekrolog i rechi, proiznesennye nad ego grobom [The obituary and speeches spoken over his coffin]. Kiev, 1879. 54. Shevchenko L.V. P.V. Pavlov, V.Ya. Shulhin – providni profesory istorii Kyivskoho universytetu sv. Volodymyra [P.V. Pavlov, V.Ya. Shulgin are the leading professor of history at Kyiv University St. Volodymyr]. *Istoriiia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty: Zb. st. Kyiv*. 1999. S. 321–332. 55. Fedorova L.D. Shulhin Vitalii Yakovlevych [Shul'gin Vitalii Yakovlevych]. *Vydatni diiachi nauky i kultury Kyieva v istoriko-kraieznachomu rusi Ukrainy /Vidp. redaktor V.O. Horbyk*. Kyiv. 2005. S. 319–321. 56. Linnichenko A.I. Vitalii Iakovlevich Shulgin. Nekrolog i rechi, proiznesennye nad ego grobom [The obituary and speeches spoken over his coffin]. *Universitetskie izvestiia*. Kiev. 2. and Linnichenko A.I., 1879. Shulgin Vitalii Iakovich. Nekrolog i rechi, proiznesennye nad ego grobom [The obituary and speeches spoken over his coffin]. *Otd. ottisk*. Kiev, 1879. 57. Istorychnyi fakultet Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: mynule y sohodennia, /pid red. prof. H.D. Kazmyrchuka, [Historical Faculty of Kyiv National Taras Shevchenko University: Past and Present /ed. prof. G.D. Kazmirchuk]. Kyiv, 2004. 58. Levinets R.P. V.Ya. Shulhin – zhyttia poviazane z Kyievom [V.Ya. Shulgin – life is connected with Kyiv ]. *Naukovi zapysky z istorii Ukrainy. Pereiaslav-Khmelnyskyi*. 2002. 13. S. 217–222. 59. Levinets R.P. Zhyttievyi shliakh ta naukovohromadska diialnist V. Ya. Shulhina (1821–1878 rr.) [Life way and scientific and social activity of V.Ya. Shul'gin (1821–1878 years)]: *Avtoref. dys...kand. ist. nauk*. Kyiv, 2004. 24 s. 60. Levinets R.P. Doslidzhennia V.Ya. Shulhinym stanu osvity v Ukraini na zlami XVIII–XIX st. [Research by V.Ya. Shulgin the state of education in

Ukraine at the turn of XVIII–XIX centuries]. *Naukovi zapysky. Istorychni nauky: Zb. nauk. st. Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Kyiv-Pereiaslav-Khmelnyskiy, 2002.* 47. S. 180–187. 61. Levinets R.P. *Kyivski storinky zhyttia V.Ya. Shulhina* [Kyiv pages of life of V.Ya. Shul'gin]. *Istorychnyi kalendar. Kyiv. 2002.* S. 181–183. 62. Levinets R.P. *Shulhyn Vitalii Yakovych* [Shul'hin Vitalii Yakovych]. *Entsyklopediia Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka.* URL: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/novoyi-tanovitn%60oyi-istoriyi-/shul%60gyn-vitaliy-yakovych/> (8 грудня 2017 r.). 63. Kryzhevskiy A.V. V.Ya. Shulhin ta yoho vnesok u rozvytok antykoznavstva v Universyteti Sv. Volodymyra [V.Ya. Shulgin and his contribution to development the antiquity at the University of St. Volodymyr]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy: Zbirnyk naukovykh prats.* 2014. 44. S. 89–96. 64. Shulgin V. Ia. *Istoriia Universiteta Sv. Vladimira* [History of St. Vladimir University]. SPb., 1860. 230 s. 65. Hrytsenko I., Korotkyi V., Nabylyskiy D. *Profesor V. Ya. Shulhin ta yoho «Ystoriia unyversyteta Sv. Vladymyra»* [Professor V. Ya. Shulgin and his «History of the University of St. Vladimir»]. *Shulhyn Vytalyi. Ystoriia Unyversyteta Sv. Vladymyra /soch. Vytalyia Shulhyna; sost. V. Korotkyi. Repr. yzd. Kyiv, Lybid, 2010.* 280 s. 66. Pustarkov V.F. *Universitetskaia filosofiiia v Rossii: Idei. Personalii. Osnovnye tcentry* [University Philosophy in Russia: Ideas. People. The main centers]. Spb., 2003. 67. Novitckii O.M. *Postepennoe razvitie drevnikh filosofskikh uchenii v sviazi s razvitiem iazycheskikh verovani: v 4 t. / Soch. Or. Novitckogo.* [Gradual development of ancient philosophical doctrines in connection with the development of pagan beliefs: in 4 vol.]. 1: *Religiia i filosofiiia Drevnego Vostoka.* Kiev. 1860. XVI, 326; 2: *Religii klassicheskogo mira i pervaia polovina grecheskoi filosofii.* Kiev. 1860. VIII, 429; 3: *Vtoraia polovina grecheskoi filosofii i obshchii vzgliad na kharakter etoi filosofii.* Kiev. 1860. VI, 362; 4: *Religiia i filosofiiia Aleksandriiskogo perioda.* Kiev, 1861. VIII, XX, 384. 68. *Novytskyi Orest Markovych (1806–1884). Ordynarnyi profesor Imperatorskoho universytetu Sv. Volodymyra* [Novitsky Orest Markovich (1806–1884). Ordinary Professor at the Imperial University of St. Vladimir]. *Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka: Nezabutni postati /Avt.-upor. O. Matviichuk, N. Struk; Red. kol.: V.V. Skopenko, O.V. Tretiak, L.V. Huberskiy, O.K. Zakusylo, V.I. Andreitsev, V.F. Kolesnyk, V.V. Rizun ta in. Kyiv: Svit Uspikhu, 2005.* S. 386. 69. *Novitckii Orest Markovich* [Novitckii Orest Markovich] /*Biograficheskii slovar professorov i prepodavatelei imperatorskoho universiteta Sv. Vladimira (1834–1884).* Kiev. 1884. S. 489–528. 70. *Novytskyi Orest Markovych* [Novytskyi Orest Markovych]. *Filosofska dumka v Ukraini: biobibliografichni slovnky.* Kyiv. 2002. S. 144–145. 71. *Tkachuk M.L. Orest Novytskyi: shtrykhy do zhyttiepysu* [Orest Novitsky: strokes to biography]. *Mahisterium.* 65: *Istoryko-filosofski studii.* Kyiv: NaUKMA, 2016. S. 73–84. 72. *Chalyi M. Iz spohadiv pro universytet ta vykladachiv (30-40-vi roky XIX st.)* [From memories of the university and teachers (30-40-ies of the XIX century)]. 3 imenem Sv. Volodymyra: *Kyivskiy universytet v dokumentakh, materialakh ta spohadakh suchasnykiv: 2 kn.* Kyiv: Zapovit, 1994. 244 s. 73. *Lebedintsev F.G. Novitckii Orest Markovich (Nekrolog)* [Novitsky Orest Markovich (Obituary)]. *Kievskaiia starina.* 7. 1884. S. 547–554. 74. *Tkachuk M.L. Orest Novytskyi: shtrykhy do zhyttiepysu* [Orest Novitsky: strokes to biography]. *Mahisterium.* 65: *Istoryko-filosofski studii.* Kyiv: NaUKMA, 2016. S. 73–84. 75. *Tkachuk M.L. Yak vyvchaly istoriiu filosofii v Universyteti Sv. Volodymyra* [How studied history of philosophy at St. Volodymyr University]. *Mahisterium.* 13. *Istoryko-filosofski studii.* Kyiv. 2004. S. 65–74. 76. *Zakharchenko M.M. Istoriia Kievskogo instituta blagorodnykh devitc (1838–1888 gg.)* [History of the Kiev Institute of Noble Maidens (1838–1888)]. Kiev, 1889. S. 41–42. 77. *Pogodin M.P. O sostoianii zhenshchin* [About the status of women]. *Moskvitianin.* 1850. 3. Otd. IV. 97 s. 78. *Shulgin V.Ia. Kurs vseobshchei istorii dlia vospitanic blagorodnykh institutov i vospitannikov gimnazii. Istoriia srednikh vekov* [Course of World History for the Institutes of Noble Maidens and pupils of gymnasiums. History of the Middle Ages]. 1-e izd. Kiev, 8-e izd. 1881. 79. *Shulgin V.Ia. Kurs istorii drevnego mira dlia vospitanic zhenskikh institutov i vospitannikov gimnazii* [The course of ancient history for for the Institutes of Noble Maidens and pupils of gymnasiums]. 1-e izd. Kiev, 6-e izd., 1865. 80. *Shulgin V.Ia. Kurs istorii novykh vremen dlia vospitanikov i vospitanic srednikh uchebnykh zavedenii* [The course of the history of Modern Times for pupils of secondary schools]. 1-e izd. Kiev. 7-e izd., 1898. 81. *Eshevskii S. Kurs vseobshchei istorii, sostavlennyi V. Shulginyim* [The course of world history, compiled by V. Shulgin]. *Atenei.* 5. 1858. S. 126–160. 82. *Ilovaiskii D. Kurs vseobshchei istorii i pr., soch. Shulgina* [The course of general history, etc., op. Shulgin]. *Moskovskie Vedomosti.* 137. 15 noiabria. 1858. 561–563. 83. *Shulgin V. O sostoianii zhenshchin v Rossii do Petra Velikogo. Istoricheskoe issledovanie* [About the status of women in Russia before Peter the Great. Historical research]. 1. Kiev: tip. I. Valnera, 1850. 106 s. 84. *Shulgin V.Ia. Istoricheskoe obozrenie uchebnykh zavedenii v Iugo-Zapadnoi Rossii s kontca XVIII veka do otkrytiia universiteta v Kieve* [Historical review of educational institutions in the South-West Russia since the end of the XVIII century, before the opening of the university in Kiev]. *Russkoe slovo.* 9. 1859. S. 1–40. 85. *Shulgin V.Ia. Iugo-Zapadniy kraj v poslednee dvadcatipiatiletie (1838–1863)* [South-West Region in the last twenty-five years (1838–1863)]. Kiev, 1864. 254 s.

### **Olga Tarasenko**

#### **STROKES TO THE SOCIO-CULTURAL PORTRAIT OF HISTORIANS OF ST. VOLODYMYR UNIVESTY – V. TSYKH, O. STAVROVSKY, V. SHUL'GIN**

*We honored bright representatives of School of Historians of St. Volodymyr University Professors of World History Department V. Tsykh, O. Stavrovsky, V.. Shul'gin in the article. We investigated the socio-cultural portrait of these historians. We analyzed materials about their lives, teaching, scientific, and educational activities in the historiography from the second third of the XIX till the beginning of the XXI centuries. We proved that by their teaching and scientific work V. Thykh, O. Stavrovsky, V. Shulgin*

*from the middle of the 30's till the middle of the 60's of the XIX century generated the first and second periods of the formation of the School of Historians of St. Volodymyr University. Respectively, V. Thykh and O. Stavrovsky from the middle of the 30's till the end of 40's of the XIX century formed the first period, and O. Stavrovsky and V. Shul'gin from the end of the 40's till the middle of the 60's formed the second period of the creating the School of Historians of St. Volodymyr University of the XIX century. We looked deeper in initiating by them the traditions of the School of Historians of the St. Volodymyr University. We investigated V. Tsykh, O. Stavrovsky, V. Shul'gin fruitfully worked at the World History Department. We established that V. Tsykh, O. Stavrovsky, V. Shul'gin in their educational and scientific work demonstrated cult of knowledge, high erudition, general culture and the desire to create which facilitated the tradition of the School of History of St. Volodymyr University in general. We emphasize on the basis of analyzed studies about professors Tsykh, Stavrovsky, Shul'gin that they belonged to the founders of Ukrainian historical education and science. They were outstanding individuals who actively created their time. We substantiate that V. Tsykh, O. Stavrovsky, V. Shul'gin should rightfully take the place of honor among the Ukrainian teachers and scientists of the Russian Empire in the second third – the middle of the 60's of the XIX century.*

*Key words: socio-cultural portrait, the first and second periods of the formation of the School of Historians of St. Volodymyr University, V. Tsykh, O. Stavrovsky, V. Shul'gin, the middle of the 30's – the middle of the 60's of the XIX century, Kyiv.*

**УДК 94(929.5)**

**Віра Мельник, Роман Мельник**

### **УЧАСТЬ Т. ОКУНЕВСЬКОГО У СТВОРЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

*Кінець ХІХ – початок ХХ ст. характеризується новим етапом національного відродження на західноукраїнських землях. «Українське питання» починають висувати об'єднання, громадсько-політичні організації. Наприкінці ХІХ ст. Русько-українська радикальна партія (далі – РУРП) пережила кризу. Внутріпартійна боротьба викристалізувала три основні фракційні групи: власне радикальну, соціал-демократичну та національно-демократичну. Рух за об'єднання усіх лівоцентристських елементів, що стояли на самостійницьких позиціях, очолила народовська «Народна Рада». 26 березня 1899 р. таке угруповання створене під назвою Української національно-демократичної партії (далі – УНДП) . Біля її витоків перебували І. Франко, М. Грушевський, Ю. Романчук, К. Левицький, Є. Левицький, В. Охримович, В. Будзиновський та Т. Окуневський. Національна демократія зосереджувала у своїх лавах інтелектуальну еліту краю і через це зберігала провідні позиції в політичному житті українства. Т. Окуневський підтримував політичну програму УНДП та дотримувався її установ будучи депутатом Віденського парламенту. Розвиток націонал-демократичного руху в Східній Галичині пов'язаний із діяльністю Т. Окуневського, який перебував біля витоків українського парламентаризму кінця ХІХ – початку ХХ ст., який прагнув створення єдиної соборної української держави.*

*Ключові слова: Т. Окуневський, Українська націонал-демократична партія, Віденський парламент, Східна Галичина, «українське питання».*

Розвиток українського національного демократичного руху у 40–80-х рр. ХІХ ст. на західноукраїнських землях дав поштовх для формування національної свідомості української інтелігенції. У цей період розгортаються націотворчі та демократичні процеси, що вкотре доводить внутрішню єдність новоствореної української нації. Разом із утвердженням української національної ідеї, чим характеризувався цей період, відбувається прихід до активного суспільного життя української інтелігенції, що активно випробовує нові методи та форми націотворення. Упродовж цього часу відбувається політизація українського національного руху. Саме у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувається процес творення української політичної нації.

У Наддніпрянській Україні процеси розвитку українського національного руху зустрічали спротив російської влади та суттєво пригальмовувалися. Репресії з боку російського царизму зумовили перенесення центру українського національного руху в Східну Галичину, де у цей період виникають перші політичні партії, головним завданням яких стає реалізація української національної ідеї, а саме створюється РУРП у жовтні 1890 р. У вересні 1899 р. виникає Українська соціал-демократична партія. УНДП створюється у Львові 26 грудня 1899 р. Ініціаторами створення

## ЗМІСТ

<b>ІСТОРІЯ УКРАЇНИ .....</b>	<b>3</b>
<b>Ольга Тарасенко</b> ШТРИХИ ДО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПОРТРЕТУ ІСТОРИКІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА – В. ЦИХА, О. СТАВРОВСЬКОГО, В. ШУЛЬГИНА .....	3
<b>Віра Мельник, Роман Мельник</b> УЧАСТЬ Т. ОКУНЕВСЬКОГО У СТВОРЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	22
<b>Леонід Кравчук</b> РАДЯНИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ГОСПОДАРСТВІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.) .....	28
<b>Володимир Старка</b> АГРАРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ 1930–1940-Х РР. У ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНІ .....	33
<b>Олександр Гулима</b> КОЛАБОРАЦІОНІЗМ КРИМСЬКИХ ТАТАР У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ.....	39
<b>Володимир Кіцак</b> ПРОВЕДЕННЯ ДРУГОГО ЕТАПУ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ЗАКЕРЗОННЯ (1 СІЧНЯ – 31 СЕРПНЯ 1945 Р.).....	44
<b>Аліна Понипалак</b> ПІДПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ КУКА 1944–1954 РР.....	54
<b>Олег Малярчук</b> ФОРМУВАННЯ КАДРІВ МАСОВИХ РОБІТНИЧИХ ПРОФЕСІЙ НА ПРИКЛАДІ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	58
<b>ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ .....</b>	<b>66</b>
<b>Вадим Ореховський</b> ТОРГІВЛЯ СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ .....	66
<b>Роман Кшановський</b> ЗНАЧЕННЯ КОРОЛІВСЬКИХ ЛИЦАРІВ ДЛЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОНАРХІЇ ЗА ПРАВЛІННЯ ТРЬОХ ЕДУАРДІВ (1272–1377 РР.).....	70
<b>Ірина Верховцева</b> СЕЛЯНСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В ПЛАНАХ ЕПОХИ ВЕЛИКИХ РЕФОРМ: ТРАДИЦІЙНЕ ТА «НОВАТОРСЬКЕ».....	76
<b>Наталія Григоруk</b> ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ І ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ У ВІДНІ В 1907–1911 РР. ....	94
<b>Ольга Білобровець</b> ВІДОЗВА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ ДО ПОЛЯКІВ 1917 Р. У ПОЛЬСЬКІЙ СУСПІЛЬНІЙ ДУМЦІ В УКРАЇНІ.....	98
<b>Юрій Войчун</b> ЧЕСЬКА ГРОМАДА ВОЛИНИ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.....	103
<b>Геннадій Дедурін</b> УКРАЇНСЬКИЙ НАПРЯМОК ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ БНР (1918–1921 РР.) .....	108
<b>Ігор Римар</b> ПРОБЛЕМА РЕЦЕСІЇ ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНОЇ МОДЕЛІ ІІІ ІНТЕРНАЦІОНАЛУ (СЕРПЕНЬ–ЛИСТОПАД 1939 Р.).....	113
<b>Олена Подобед</b> НАСТРІЙ ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ ТА ЇХ АДАПТАЦІЯ ДО ЖИТТЯ У ПОВОЄННІЙ ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ.....	122
<b>Юля Ключук</b> ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПРЕЗИДЕНТСЬКОМУ ДИСКУРСІ (1991–1995 РР.).....	129